

Tartu Ülikool

Sotsiaalteaduste valdkond

Ühiskonnateaduste instituut

Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni õppekava

Annika Maksimov

Leinamine Facebookis: sõbra kaotanud kasutajate kogemused

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Mari-Liis Madisson, PhD

Tartu 2018

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD	7
1.1. Surmakultuur	7
1.2. Lein	9
1.2.1. Leinateooriad ja nende muutumine ajas	10
1.2.2. Lahkunu mälestamine	12
1.3. Käitumisnormid sotsiaalmeedias	13
1.3.1. Leinamisega seotud normid sotsiaalmeedias	14
1.4. Sotsiaalmeedia kasutamine leinamisel	15
1.4.1. Sotsiaalmeedia kasud ja ohud leinamisel	17
1.4.2. Mis saab Facebooki kontost pärast surma?	18
1.5. Uurimisküsimused	20
2. MEETOD JA VALIM	21
2.1. Valim	21
2.2. Andmekogumismeetod	22
2.3. Andmeanalüüsimeetod	24
2.4. Tundlike teemade uurimise eetika	26
3. TULEMUSED.....	30
3.1. Facebooki võimaluste kasutamine ja nende sobivuse tajumine leinamisprotsessis ..	30
3.2. Kontode haldamise praktikad	35
3.3. Leinamiskombed ja käitumisnormid Facebookis	39
3.4. Facebooki roll leinamisprotsessis	43
4. JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON	45
4.1. Järeldused	45

4.2. Diskussioon.....	52
4.3. Meetodi kriitika ja edasised uurimisvõimalused	54
KOKKUVÕTE	58
SUMMARY	60
KASUTATUD KIRJANDUS.....	62
LISA 1. Nõusolekuvorm.....	68
LISA 2. Intervjuu kava	70
LISA 3. Koodipuu.....	74

SISSEJUHATUS

Lein on inimese loomulik tunnete protsess, mis leiab aset kui mõni lähedane sureb. Leinamiskombeid ja -rituaale on palju ja väga erinevaid. Ajal, mil sotsiaalmeedial on suur osa meie igapäevaelus, on asjakohased küsimused, kus ja kuidas väljendub inimeste lein internetis.

Hetkel, mil maailma suurima kasutajaskonnaga sotsiaalmeedia platvormi Facebook (Kõuts, Pruulmann-Vengerfeldt, Siibak, Lauristin, 2017: 289) kasutab ka ligikaudu 600 000 eestlast (Dalton, 2015), ei saa kuidagi mööda vaadata sotsiaalmeediasse tekkivast „surnuaiast“. Massachusettsi ülikooli statistik Hachem Sadikki jõudis analüüsides Facebooki kasvuprognose, kasutajate hulka ja nende ennustatavat eluiga arvestades järeldusele, et sajandivahetuseks on surnud kasutajate kontosid rohkem kui elavate omi (Horton, 2016). Seega tekitavad sotsiaalmeedia profiilid, mis nii-öelda elavad neid esindanud isikute surma üle, lahkunu lähedastele ja sõpradele olulisi mõttekohti ja küsimusi. Mida teha alles jäänud kontoga? Kas ning kuidas väljendada leina sotsiaalmeedias, mis on korraga isiklik ja väga avalik? Kuidas peaks reageerima, kui keegi väljendab oma leina ja kaotust Facebookis?

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk on analüüsida, kuidas tajuvad sõbra kaotanud inimesed Facebooki mõju oma leinamisprotsessile. Sarnasel teemal välismaal läbi viidud varasemad uuringud on toonud välja, et sotsiaalmeedia leevendab leinamist (Carroll ja Landry, 2010; Sanderson ja Cheong, 2010), kuid samas võib see endaga kaasa tuua ka erinevaid negatiivseid efekte (Kern, Forman ja Gil-Egui, 2013). Seepärast tunnen huvi, kas inimesed minu tutvusringkonnast peavad Facebooki võimalusi leinamisel pigem kasulikuks või kahjulikuks ning millised on nende kogemused konto haldamisega pärast selle omaniku surma. Töö eesmärgist tulenevalt sõnastasin oma uurimisküsimused järgnevalt: kuidas tajuvad lähedase kaotanud kasutajad Facebookis leinamist ja selle mõju leinaprotsessile? Milliseid kogemusi Facebookis tajutakse leinaprotsessi kontekstis kasulikena ning milliseid traumeerivatena? Kuidas on sotsiaalmeedia mõjutanud leinamiskombeid ja -traditsioone? Millised on konto haldamise praktikad ja kuidas neisse suhtutakse?

Minule teadaolevalt antud teemat varasemalt Eestis uuritud ei ole. Tartu Ülikoolis on eelnevalt teinud kaks ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi üliõpilast bakalaureusetööd leina väljendamisest internetikeskkonnas Youtube (Külv, 2010 ja Lemberpuu, 2012). Nende tööde

eesmärk oli teada saada, kuidas väljendatakse leina Youtube'is, analüüsides leinavideote visuaalset materjali. Selle uurimiseks kombineerisid tudengid sisuanalüüsi kvalitatiivsete ja kvantitatiivsete uurimismeetoditega. Sarnasel teemal on tehtud veel kultuuriteaduste ja kunstide instituudis magistritöö pealkirjaga „Meedia surmakultuuri suundumuste suunajana“ (Hunt, 2009). Töö eesmärgiks oli vaadelda, kas ja millises suunas on meedia mõjutanud surmakultuuri ja suhtumist surma 20./21. sajandi vahetuse Eestis. Selle uurimiseks jälgis autor erinevaid meediaväljaandeid ning viis läbi ankeetküsitluse.

Käesolev bakalaureusetöö jätkab seminaritöö (Maksimov, 2018) uuringut. Teema laiendamiseks ja paremate tulemuste saamiseks on valimit suurendatud. Seminaritööle tuginevad kõige rohkem teooria ja meetodi kirjelduse peatükid. Uue osana on teooriasse lisatud uuemad leinateooriad ning käitumise ja leinamisega seotud normid sotsiaalmeedias. Meetodi ja valimi peatükis on täiendatud tundlike uurimistemade eetikat puudutavat osa. Töö teema uurimine on kindlasti oluline, et teada saada, millised aspekte Facebookis leinamisel tajuvad inimesed sobilikena, leinaprotsessile positiivselt mõjuvatena ning milliseid mitte. Sellest tulenevalt on ehk tulevikus võimalik sotsiaalmeediat kasutades inimeste leinaprotsessi kiirendada või leevendada.

Indiviidide jaoks on tähtis otsustada, mis saab nende sotsiaalmeediakontodest pärast surma. See aitab säästa leinavaid lähedasi keerulisest otsusest. Juba sajandeid on inimestel olnud kombeks enne surma koostada testament, mille põhjal lahkunu väärtuslikumad ning olulisemad asjad edasi pärandatakse. Tänapäeval pole enam mingi ime, kui testamentidesse märgitakse isik, kes pärib lahkunu Facebooki konto. Alates 2015. aastast on ka eestlastel võimalik oma konto pärandada, määrates kellegi selle haldajaks. Lisaks on Facebook loonud võimaluse teha lahkunu kontost mälestuslehekülg. Loomulikult on säilinud ka traditsiooniline konto kustutamise võimalus. Usun, et teema laiem avalik käsitus paneks ehk inimesi rohkem mõistma selle olulisust ja nende otsuste tegemise vajalikkust.

Teema uurimine on oluline ka Facebooki kui institutsiooni jaoks. Facebook on küll aja jooksul pakkunud „surnud kontode“ probleemi lahendamiseks erinevaid variante, kuid ehk leidub veelgi parem viis, mida praegu veel rakendatud ei ole. Näiteks isegi kui lahkunu kontost tehakse memoriaallehekülg, siis aastate jooksul surevad ka seda lehekülge haldavad inimesed. Tekib küsimus, kas ja kui kaua peaks selliseid lehekülgi säilitama, nii et Facebook ei muutuks aja möödudes virtuaalseks surnuaiaks.

Sotsiaalmeedia on mõjutanud ka traditsioonilisi leinamiskombeid. Näiteks *selfie* tegemine matustel ei tohiks praegusel ajal olla enam üllatav. Võimalik, et tulevikus, lapsest peale sotsiaalmeediat kasutades kasvanud põlvkonna pealetulekul, muutuvad matusekombed veel rohkem ning üha enam avaldatakse oma leina ja kaastunnet sotsiaalmeedias. Minu töö eesmärgiks on aidata tänapäevaseid leinamispraktikaid ja nendega seonduvaid tabusid ja norme paremini mõista. Ehk oskavad siis tulevikus inimesed teadlikumalt käituda või reageerida, kui keegi on otsustanud väljendada oma leina ja kurbust sotsiaalmeedias.

Valisin uurimiseks selle teema, kuna ka minu elus oli paar aastat tagasi esmakordne juhtum, kui sõbra surma järel tegid tuttavad kuni konto kustutamiseni tema seinale leinava sisuga postitusi. Tol korral avastasin end mõtlemast, kuidas võivad end tunda tema vanemad ja lähisugulased, miks inimesed üldse postitavad lahkunu seinale ning kuidas toimub konto sulgemine pärast surma. Veidi hiljem leidsin oma Facebooki sõbralistist konto, mille omanik on praeguseks juba aastaid surnud, kuid tema profiil püsib siiani puutumatult. Seega valisin teema nii isiklikust huvist kui ka seetõttu, et näen selle uurimisel laiemat rolli üha rohkem mediatiseerivas ühiskonnas.

Bakalaureusetöö jaguneb viieks osas. Esimeses osas annan ülevaate teooriast, mis üldistatult puudutab leinamise olemust, erinevaid leinamisviise ja –teooriaid ning sotsiaalmeedia rolli selles. Esimese peatüki lõpus toon täpsemalt välja ka uurimisküsimused. Teises peatükis kirjeldan uurimuses osalenud valimit, selgitan ja põhjendan töö läbiviimiseks ja analüüsimiseks kasutatud meetodit. Lisaks tutvustan ka tundlike uurimisteede eetikat ning võimalikke kaasnevaid ohte. Kolmandas peatükis toon välja tulemused, mida näitlikustan intervjuudest võetud tsitaatidega. Neljandas osas järeldused ja diskussioon, kus pakun välja ka edasisi uurimissuundi. Bakalaureusetöö viimases osas teen oma tööst kokkuvõtte. Sellele järgnevad *summary*, kasutatud kirjanduse loetelu ning lisades nõusolekuvorm, intervjuukava ja koodipuu.

Täna südamest töö juhendajat Mari-Liis Madissoni, kellelt sain põhjalikku tagasisidet ja palju kasulikke nõuandeid, mis aitasid kaasa bakalaureusetöö valmimisele. Eriline tänu kuulub ka kümnele valimisse kuulunud inimesele, kes olid nõus minuga jagama oma küllaltki isiklikke leinakogemusi ja seeläbi panustama käesoleva töö valmimisse.

1. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD

Esimeses peatükis defineerin mõisted surm ja surmakultuur ning räägin selle muutumisest tingituna massimeedia levikust. Seejärel defineerin leina, tutvustan leinafaase ning leinateooriate muutumist ajas. Kolmandas osas kirjeldan, mida kujutavad endast käitumisnormid sotsiaalmeedias ning millised on leinamisega seotud tavad internetis. Sellele järgnevad varasematest empiirilistest uuringutest leitud sotsiaalmeedia kasutamise positiivsed ja negatiivsed küljed leinamisel ning lühitutvustus, milliseid võimalusi pakub Facebook praegu surnud inimese konto haldamiseks. Viimasena toon tulenevalt teoreetilistest ja empiirilistest lähtekohtadest välja oma töö uurimisküsimused.

1.1. Surmakultuur

Surma definitsioone on palju erinevaid. Neid võib liigitada erinevate aspektide kaudu: bioloogiliselt, filosoofiliselt, usundiliselt, psühholoogiliselt või sotsiaalselt. Oma töös käsitlen surma kui bioloogilist nähtust. Surm on organismi elutegevuse lakkamine, mida võivad põhjustada näiteks loomulik vananemine, rasked haigused või vigastused.

Surmakultuuri all mõistan inimeste uskumisi, arvamusi, suhtumist ja kombestikku, mis seostuvad surma ning suremisega. Eesti filoloog ja folklorist Marju Kõivupuu (2010: 129) on surmakultuuri defineerinud kui surma ning surnu kohtlemisega seotud uskumuste, tavade ja rituaalide kogumi. Kõivupuu leiab, et surmaga seotud rituaalid ja narratiivid ehk surmakultuur üldiselt, kannab edasi väärtushinnanguid ja uskumusi põlvest põlve (*ibid.*). Filosoofiadoktor Tiia Ristolainen (2002: 11) märgib, et tänapäeva ühiskonnas tähistab surmakultuur lisaks eelnimetatule ka juriidilisi, meditsiinilisi ja psühholoogilisi aspekte. Sellest lähtuvalt ei käsitleta tänapäeval surmaga seonduvaid teemasid kitsalt, vaid ühendatakse kõik valdkonnad surmakultuuri mõiste alla (*ibid.*). Klassikalisest rahvaluulest selgub, et surmakultuuri keskne tunnus on seotus usundilise maailmavaatega, kuid tänapäeva Eestis on see side väga nõrk või hoopiski kadunud (*ibid.*, 12).

Kui vanasti oli avaliku ja privaatsfääri vahel suhteliselt jäik piir, siis praegu see enam nii ei ole. Muutuse selles osas on tinginud nii massimeedia kui ka ühiskondlikud olud. Glascocki (Glascock 1996: 313, Ristolainen 2002: 21 kaudu) arvates on suremine lääne ühiskonnas enamasti privaatne, kuid matused ja teised surmajärgsed rituaalid poolavalikud. Tänapäeva inimesi mõjutab massimeedia ja -kultuuri pealetung sekkuma ka teiste privaatsesse maailma, kuhu kuulub ka rahus suremise õigus (Ristolainen, 2002: 21). Iseäranis just Eesti surmakultuurile on iseloomulik nähtus surmast teavitamise traditsioon massimeedia kaudu (*ibid.*). Varem mängisid surmaga seotud teemade leviku osas olulist rolli ajakirjandus ja televisioon, vähemal määral ka raadio (*ibid.*), kuid praegu saame üha enam selle teemalistest juttudest ja uudistest teada just interneti vahendusel.

Surmakultuuri nähtuste hulka kuuluvad näiteks virtuaalsed surnuaiad internetis. Etnoloog Pille Runneli (2002) sõnul oli virtuaalsete surnuaedade ilmumine 2000ndade alguses märk sellest, kuidas surmakultuur põimub üha enam popkultuuriga. Virtuaalne surnuaed ühendab endas siin- ja sealpoolsust ning avalikku ja privaatset, kirjeldades samaaegselt üldiseid suundumusi kui ka väga isiklikku kogemust (*ibid.*). Praeguseks on virtuaalsed surnuaiad maailmas hääbuv trend.

Ristolainen (2002: 23-24) toob välja, et suhtumine surma on ajas muutunud - kui vanasti oli surm loomulik osa elust, siis praegu on see pigem midagi hirmsat. Tänapäeva inimestel on suur usk tehnoloogiasse ja meditsiini, mistõttu kiputakse surma olemust unustama (*ibid.*). Inimesed soovivad reeglina surra oma kodus, kuid nende lähedased eelistavad, et see toimuks meditsiinitöötajate pilgu all, näiteks haiglas (*ibid.*). Suhtumist surma on muutnud ka meelelahutustööstus rohkete filmide ja arvutimängudega (Moor, 2003: 132-133). Laste esimene kokkupuude surmaga saabub juba üsna varajases eas televisiooni või mängude vahendusel. Filmides jäävad aga sageli head karakterid ellu, olenemata sellest, millised on nende vigastused ning arvutimängudes saab oma tegelaskuju taas elustada vaid ühe klikiga. Muuhulgas ei võta paljudes peredes vanemad enam lapsi ka matustele kaasa, et neid justkui mitte traumeerida. Kõige selle tulemusena ei pruugigi enam tulevased põlvkonnad teada traditsioonilisi matmis- või leinamiskombeid.

Kommete muutumisel on ka majanduslikud ja praktilised põhjused, mis on märgiks sellest, et usundilisus on taandunud (Ristolainen, 2002: 25). Surmakultuuri muutused on esile kutsunud ühiskondlikud olud ja kultuuridevaheline kommunikatsioon (*ibid.*). Üldiselt kehtib tendents, et mida religioossem on ühiskond, seda rangemad reeglid kehtivad inimese elu tähtsamatele

sündmustele nagu abiellumine, lapse sünd, matused ja lahkunu mälestamine (Lahe, 2012). Kõivupuu sõnul on tänapäevane Eesti selliste riituste osas väga heterogeenne ja individuaalne, talitatakse meediumite vahendusel nähtu ja kuuldu järgi, püütakse olla originaalsed, mitte tingimata järgida traditsioone (*ibid.*).

Nüüdisaja heaoluühiskonda iseloomustab vanadusest ja surmast võõrandumine, sest massimeedia rõhub noorusele ja edule (*ibid.*) Aga kui surm lõpuks siiski lähedalt puudutab, ei osata enam käituda ega lähedastele kaastunnet avaldada. Kokkuvõtvalt võib öelda, et tänapäeva surmakultuur on mitmetasandiline, sisaldades kombeid, uskumisi ja teadmisi nii erinevatest aegadest, usunditest kui ka kultuuridest (Ristolainen, 2002: 219).

1.2. Lein

Lein on lähedase inimese surmast tingitud hinge- ja kaotusvalu ning loomulik reaktsioon lähedase inimese surmale. Psühholoog Verena Kast (1998: 7) leiab, et tabu, mis on ümbritses 19. sajandil surma, on kadunud. Tänapäeval on surmast rääkimine ühiskonna poolt vastuvõetavam ning seda ei peeta tabuteemaks. Leina kaudu jäetakse jumalaga, sõlmitakse juhtunu ja lahkunuga rahu ning lõpetatakse sümboolselt üks etapp elust. Lähedase inimese surm nõuab kindlasti lõpuni leinamist (Kast, 1998: 8), mis tähendab, et inimesed saavutaksid eneses rahu ja ei tunneks suuri hingepeinu. Surm ning lein muudavad lähedasi ning sageli suunavad need emotsioonid eneseteostusele, tuues meie ellu suuremaid ja väiksemaid kaotustundest tulenevaid muutusi (*ibid.*). Muutustega kergemini leppimiseks, tuleb end avada ning leinata (*ibid.*). Leinamist ei tohi vaadelda kui nõrkust, vaid see hingeelamus teeb just terveks, sest leina allasurumine võib põhjustada depressiooni (*ibid.*, 66). Sageli inimesed ei tea, kuidas leinajaga käituda. Halvimal juhul pannakse leinaja tabu alla, paremal juhul koheldakse teda ettevaatlikult, kaalutlevalt ning hoitakse pigem eemale. Selline käitumine aga lisab leinale ja kaotuskogemusele ka veel üksinduse tunde (*ibid.*, 13).

Lein on massimeedia laialdase leviku tõttu muutunud üha rohkem avalikuks. Surmateated ja -kuulutused, nekroloogid ja mälestusteraamatud on samasugused leina avaldamise vormid nagu seda on kirst ja rist. Massimeedia kaudu saame osa teiste inimeste surmajuhtumitest ja matustest (Ristolainen, 2002: 21) ning seda eriti avaliku elu tegelaste puhul. Sotsiaalmeediast on saanud

koht, kus uudised kellegi surmast levivad kiiremini kui mujal meediumites. Professorid Jimmy Sanderson ja Pauline Hope Cheong (2010) tõid oma töös Michael Jacksoni surma näitel välja, et just sotsiaalmeedial oli oluline roll tema austajate leinamisprotsessis. Indiviididena oleks fännide seas iidoli surma eitamist tunduvalt rohkem esinenud, kuid sotsiaalmeedias said nad teineteist leinamisprotsessis toetada, jagades tema loomingut ja pilte, kommenteerides postitusi (*ibid.*).

1.2.1. Leinateooriad ja nende muutumine ajas

Lein on individuaalne ja emotsionaalne protsess. Aja jooksul on teadlased tulnud välja erinevate leinakommunikatsiooniteooriatega. Šveitsi psühhiaater Elisabeth Kübler-Ross töötas välja ja pani kirja leinamise viieastmelise mudeli, mille tavaliselt inimesed protsessi käigus läbivad. Kübler-Ross (1969) jagab leina järgmistesse faasidesse:

Esimene faas – eitamine. Seda faasi iseloomustab uskumatus, et midagi sellist on tõepoolest juhtunud. Leinaja on šokis ning tema psüühika keeldub sageli informatsiooni vastu võtmast.

Teine faas – viha. Leinaja võib süüdistada surnut, et miks ta ei olnud hoolsam või ennast, et miks ta ei valvanud hukkunud isikut paremini. Ollakse pahane nii seepärast, et lahkunuga rohkem aega koos ei veedetud kui ka arstide peale, kes teda päästa ei suutnud.

Kolmas faas – kauplemine. Selles staadiumis üritatakse ümbritsevate inimestega kui ka ühiskonnaga üldiselt kaubelda, et saada oma tahtmist. Kauplemine väljendub igasuguste kohustuste edasilükkamises, et nendega mitte hetkel tegeleda.

Neljas faas – depressioon. Selles faasis asenduvad eelnenud emotsioonid masenduse ja kurbusega. Etapile on iseloomulik kui leinaja lõpetab enda eest hoolitsemise ning ei näe oma elul enam mõtet.

Viies faas – leppimine. Leinaja on aktsepteerinud juhtunut ning mõistnud selle paratamatust. Loobutakse võitlusest teiste ja iseenda vastu. Tuleb rahu ning valmisolek uuteks muutusteks ja tulevaseks eluks.

Kirjeldatud leinafaasid on välja töötatud mahuka uurimistöö ja sadade intervjuude tulemusel (Tall, 2012). Kübler-Rossi leinafaasid on tänapäevase leinakommunikatsiooni akadeemilise uurimise, aga ka praktiliste soovitude andmise üks olulisemaid nurgakivisid. Kübler-Ross on ka ise arvestanud, et need leinafaasid ei ole paindumatud (Tall, 2012). Mitmed teadlased on need koguni ümber lükanud (Perry, 2012). Lisaks ei pruugi leinavad isikud neid etappe läbida üldsegi samasuguselt. Leinaja võib tunda neid kõiki üheaegselt või siis mitte ühtegi neist (Charkow, 1998). Eitus, hirm, viha, süütunne ja kurbuse omaksvõtt on leinaetappide läbimisel kõige tavalisemad tunded, kuid nad võivad esineda suvalises järjekorras (Moor 2003: 99).

Tänapäevases ühiskonnas on küllaltki levinud arvamus, et mõni aeg pärast lähedase surma peab n-ö edasi liikuma. Selle all peetakse silmas seda, et leinaja peab suutma naasta oma igapäevatoimetuste juurde, justkui poleks midagi juhtunudki. Keeruliseks muudavad leinajate jaoks olukorra need inimesed, kel endal kokkupuude surmaga puudub, kuid kes usuvad, et see on miski, millest „peab üle saama“ ja „edasi liikuma“. See aga võib põhjustada mittemõistmist ja konflikte. Varasemate leinakommunikatsioonimudelite kohaselt (nt Kübler-Ross, 1969) oligi leinaprotsessi lõppeesmärk lahkunuga sidemete katkestamine, et inimene saaks oma eluga edasi liikuda (Weisman ja Kamm, 1985), kuid kaasaegsemad teooriad arvavad vastupidist.

Tänapäevased mudelid leiavad, et vastastikune side inimeste vahel säilib ka ühe osapoole puudumisel (Silverman ja Klass, 1996: 16). Sidemete säilitamise keskne mõte on, et kahe inimese vaheline suhe ei lõppe tingimata surmaga. Mälestused lahkunust jäävad elava inimese käitumist ja tegutsemist veel pikalt mõjutama (Pennington, 2013: 619). Näiteks võivad inimesele meenuda lahkunud vanema õpetussõnad või hoiatused, kui ta kaalub millegi tegemist, mis lapsevanemale ilmselt ei oleks meeldinud. Või mõne unistuse täitumisel, millest lahkunud sõbraga sai palju vesteldud ning kes ei ole küll füüsiliselt enam kõrval, kuid leinaja südames ja mõtteis elab ta siiski edasi.

Seega on kõige olulisem mõista, et tänapäeval on elava ja surnu vahelise sideme säilitamine täiesti normaalne ja vajalik osa leinamisprotsessist. Suure osa leinaga toimetulekust moodustab enda ja lahkunu sotsiaalsetest võrgustikest toetajaskonna leidmine, kaasleinajatega suhtlemine. Paraku on seda tuge sageli sotsiaalmeediast raske leida, kuna tänapäeval usutakse veel endiselt, et leinaja peab „eluga edasi liikuma“ ja ei tohi enam mingi aja möödudes kurb olla (Silverman ja Klass, 1996).

Kokkuvõttes on lein individuaalne kogemus ja iga inimene tunneb seda erinevalt. Kuid kindel on see, et leina faasid ja erinevate emotsioonide tundmine on kaotuse juures igati normaalne osa. Eriti kasulik on leinastaadiumite ja -teooriate tundmine lähedastele, kes seeläbi leinajat paremini mõistavad ja vajaduse korral saavad abi pakkuda.

1.2.2. Lahkunu mälestamine

Lahkunu mälestamine on leinajale emotsionaalselt raviva toimega (Kast, 1998: 138), seega tasub seda leinamise ajal kui ka hiljem kindlasti teha. Lisaks on see ka austuse avaldamine lahkunule.

Traditsiooniliseks lahkunu mälestamise viisiks on matuste korraldamine. Eesti matusekombestiku on kujundanud rahvausundi arusaam surmast kui pöördemomendist inimese siirdumisel ühest vormist teise (Ristolainen 2000: 19). Vanad eestlased uskusid, et täites matuserituaalid korralikult, kindlustavad nad surnutele rahuliku elu teispoolsuses ja iseendale maa peal (*ibid.*). Matusekombestikku, mis moodustab surmakultuuri tähtsaima ning suurima osa, mõjutab nii piirkondlik päritolu, pere ja üksikisiku tõekspidamised, alates sellest, kas korraldatakse vaimulik või ilmalik, põletus- või laibamatus (*ibid.*, 20). Tänapäeva matusekombestik on integreerunud ning sisaldab rituaale erinevatest aegadest, usunditest ja kultuuridest (*ibid.*). Muutuste põhjuseid võib leida nii Eesti ajaloost, mil mitmed võõrväed on riigi okupeerinud, tuues kaasa oma kombestikud kui ka tänapäevasest massimeedia levikust.

Lisaks matustele on veel mitmeid võimalusi, kuidas lahkunut mälestada. Eestis on näiteks üheks kombeks maantee-äärsete liiklusõnnetuste ohvrite hukkumispäigale esemete toomine (Ristolainen, 2000: 20). Eesti rahvakalendris on tuntud mõiste hingede-aeg. Vanadest kommetest on tänapäeval veel säilinud 2. novembril ehk hingedepäeval, küünalde asetamine hauaplatsidele või akendele, et mälestada meie seast lahkunuid (Hiimäe, 1995: 104).

Praegusel ajal on aga internet üha olulisemal kohal meie eludes. Seetõttu on ka märkimisväärne osa mälestamisprotsessidest sinna kolinud. Runnel (2000) leiab, et erinevalt tavapärastest meediumitest annab internet võimaluse lahkunu mälestamise tuua argitasandile: koju, töölauale või arvutiklassi. Arvuti ja interneti tungimine inimeste eludesse on muutnud mälestusvideote tegemise üheks populaarseimaks leinamisviisiks. Mälestusvideote tegemine ja nende

levitamine sotsiaalmeedias on hea võimalus, kuidas jagada oma leina – videos kasutatavad pildid hukkunust kutsuvad esile emotsioone, mis aitavad end välja elada (Külv, 2010: 11-12).

Lahkunut saab mälestada ka lihtsalt temast või temaga juhtunud kellegagi vesteldes, koostades kõne, lugedes mõnda sobilikku raamatut, joonistades, maalides, laule või tantse luues (Lemberpuu, 2012: 12). Loomingulised tegevused aitavad väljendada enda soove, samas kogudes juhtunu poolt tekitatud mõtteid ja tundeid (*ibid.*). Sümboolsed teod, kasvõi näiteks küünla süütamine, tekitavad leinajas kergendustunde, kuigi selle mõju jääb meile seletamatuks (Dyregrov, 1996: 85).

1.3. Käitumisnormid sotsiaalmeedias

Puutudes sotsiaalmeedias kokku leinava sisuga, leiavad kasutajad end uudes olukorras, millele on võimalik mitmeti reageerida. Sotsiaalmeedia platvormid ei ole mitte uutmoodi ruumid, kus leinata, vaid pakuvad laiendust juba olemasolevatele sotsiaalsetele ruumidele. Seega on ka virtuaalses ruumis nagu igas muus keskkonnas, omad spetsiifilised normid ja käitumisreeglid, mis võivad mõjutada seda, kuidas inimesed toimivad, reageerivad ja teineteisega suhtlevad (Chambers, 2013).

Normid on justkui sotsiaalsete interaktsioonide „grammatika“ (Bicchieri, 2006) ja neid saab defineerida kui kaudseid või selgeid reegleid, mis juhivad käitumist, hoiakuid ja uskumusi teatud rühmas. Professorid Maria Knight Lapinski ja Rajiv N. Rimal (2005) eristavad kollektiivsed ja tajutavaid norme. Esimene neist viitab normidele, mis on kehtestatud kollektiivsete käitumisreeglitega, teine aga kirjeldab neid individuaalselt tõlgendatuna, mis ei pruugi olla terves kollektiivis ühtsed (*ibid.*).

Sotsiaalmeedias eksisteerivad normid, mis on tekkinud läbirääkimiste teel, kuid konstrueeritud individuaalselt kasutajate tegevuste jälgimise kaudu (McLaughlin ja Vitak, 2012). Sotsiaalmeedia normid võivad olla kas kaudsed käitumisreeglid, st reeglid, mis pole küll kirja pandud, kuid vaikivalt kokku lepitud või selged reeglid, mis näitavad kindlat käitumist rühmas (Burnett ja Bonnici, 2003).

Sotsiaalmeedia normid pole mitte ainult sotsiaalsed, vaid integreeritud tehnoloogilisse keskkonda (Donath, 2014). Nii on olemas tehnoloogiale taanduvad normid (näiteks „Meeldib“ nupp ja erinevad emotikonid) ja sotsiaalsed normid (näiteks kuidas mitte solvata teist isikut seinale postitades) (*ibid.*). Käesoleva töö kontekstis kasutan tehnoloogiaga seotud normide mõistet, et kirjeldada tavasid, mis reguleerivad tehnoloogiliste omaduste kasutamist sotsiaalmeedias. Näiteks sõprade lisamist või eemaldamist, sisu jagamist, kommenteerimist, meeldivaks märkimist, sildistamist ja nii edasi.

Mitmed autorid on leidnud, et see, kuidas inimesed saavad hakkama surma ning leinamisega, on mõjutatud tehnoloogiliste ja sotsiaalmeedias kasutatavatest normidest ja tavadest (Giaxoglou, 2014; Marwick ja Ellison, 2012). Tuginedes Lapinski ja Rimali (2005) kollektiivsete ja tajutavate normide eristamisele, võivad sotsiaalmeedias kasutatavad normid kasutajate vahel suuresti varieeruda. Kõik kasutajad ei pruugi olemasolevaid norme tunnustada ning see, mida üks peab normiks, võib teine kasutaja pahaaimamatult rikkuda (McLaughlin ja Vitak, 2012). Lisaks võivad normid erineda ka platvormide vahel, kuna meediumitel on välja kujunenud omad mikrokultuurid koos spetsiifiliste tavadega (Campbell ja Twenge, 2015: 362).

1.3.1. Leinamisega seotud normid sotsiaalmeedias

Internetiurija Anna. J. M. Wagner (2018) eristab oma töös sotsiaalmeedias leinamisega seotud normid kolme suuremasse kategooriasse. Esimest tüüpi normid viitavad reeglitele, mis kehtivad sotsiaalmeedia kasutamisel leina väljendamisel (*ibid.*). Mitmed uuringud näitavad, et sobilikuks peetakse leina väljendamist spetsiifiliselt selleks loodud keskkondades, kus julgustatakse leinajaid oma emotsioone ja lugusid jagama (Pennington, 2017; Swartwood jt, 2011). Sellele vastupidiselt peetakse ebasobivaks aga leina jagamist sotsiaalmeedia platvormidel, mis ei ole selle jaoks loodud (Wagner, 2018: 5). Lisaks seondub kasutajate jaoks lein sageli eraelu puutumatus ja intiimsusega seotud küsimustega. See tähendab, et selle avalik jagamine paneb inimesi kahtlema kuvatavate emotsioonide ehtsuses (Sabra, 2017: 34).

Üldiselt tundub, et leinamisel tajutavad normid sõltuvad info levitusviisist. Uuringud näitavad, et individuaalselt matustega seotud teabe jagamist ja lahkunu mälestamist peetakse vastuvõetavamaks kui leina väljendamist ja jagamist avalikult suure ringkonnaga (Brubaker jt, 2013; Sabra, 2017).

Teist suuremat kategooriat iseloomustavad leina väljendamise sisu ja vorm (Wagner, 2018). Siia liigituvad küsimused, et milline sisu on jagamiseks sobiv. Näiteks väidavad kasutajad, et sotsiaalmeedia olemuse tõttu ei ole religioosse sisu ja usu levitamine asjakohane (Sabra, 2017: 37-38). Teiseks leitakse, et leinaga seotud teave peaks olema mõõduka kestvuse ja intensiivsusega, leinava emotsiooniga (*ibid.*). Samas täheldatakse, et on ebaharilik ja ebatüüpiline kui kasutaja on oma seinal avaldanud vaheldumisi nn „kerget sisu“ ja leina (Sabra, 2017; Jakoby, 2012). Kolmandaks toovad kasutajad välja teatava hierarhia, kellel on sotsiaalmeedias üldse õigus leinata. On tuvastatud, et tüüpiliselt saavad pereliikmed nendes hierarhiates kõrgema positsiooni ja seega on neil ka suurem ruum normidest kõrvalekaldumiseks (Giaxoglou, 2014; Pennington, 2013; Sabra, 2017). Teadlane Korina Giaxoglou (2014) täheldas oma uurimuses, et „Meeldib“ vajutamine Facebookis on kõigile avatud võimalus toetuse näitamiseks, samas kui kommentaaride kirjutamine on rohkem lahkunu sõpradele ja lähedastele.

Kolmanda grupi moodustavad normid, mis puudutavad leinavale sisule reageerimist, teabe reguleerimist ja leinaga seotud kasutajatega suhtlemist (Wagner, 2018: 6). Vastupidiselt eelnevalt esitatud normidele, on uuringud näidanud, et isegi kui grupi norme on tunnustatud, siis ei pea kasutajad neist eriti kinni (Sabra, 2017: 37). Probleemid ilmnevad, kui tekib sotsiaalne surve leinamises osaleda (näiteks märkida meeldivaks mälestuslehekülge). On leitud, et kasutajad sageli täiesti teadlikult väldivad leinavat sisu sotsiaalmeedias (Brubaker jt, 2013; Pennington, 2013). Sageli tajutakse, et lahkunu või leinaja sõbralistist eemaldamine ei ole kombekas, kuid emma-kumma sõbralistis omamine võib kujuneda väga väljakutsuvaks. Seega osad kasutajad eiravad seda normi ja eemaldavad leinajaid oma sõbralistist, hoolimata nende suurest läbielamisest ja emotsionaalsest kurnatusest (Wagner, 2018: 6). Teised jälle otsivad alternatiivseid lahendusi, näiteks teabe varjamist oma uudistevoost, või on teadlikult võtnud vastu otsuse mitte külastada mälestuslehelülgi (Brubaker jt, 2013; Pennington, 2013).

1.4. Sotsiaalmeedia kasutamine leinamisel

Sotsiaalmeedia sisaldab erinevaid kommunikatsioonivõimalusi, alates näiteks veebipäeviku pidamisest, enesepresentatsioonist kuni massimeedia jälgimiseni (Kõuts, Pruulmann-Vengerfeldt, Siibak, Lauristin, 2017: 289). Sotsiaalmeedia kui kommunikatsioonivõrgustiku

võluks on võimalus kaotada füüsilised aja ja koha piirangud, võimaldades kasutajal olla igal hetkel info- ja suhtlusvõrgustiku sees (*ibid.*, 291).

Teadlased Elizabeth A. Craig ja Kevin B. Wright (2012) leidsid oma uurimuses, et sotsiaalmeedia mõjutab seda, kuidas me tajume lähedaste kaotust. Nende sõnul pakub sotsiaalmeedia leinamiseks sobiva paiga ja toetuse leinaprotsessi ajal. Sotsiaalmeedia uurijad Ruth M. Smartwood, Patricia McCarthy, Jessica Kuhne ja teised (2011) osutavad, et sotsiaalmeedia rolliks leinaprotsessis on pakkuda lohutust ning psühholoogilist tuge leinajale. Akadeemikud Ann Luce Williams ja Michael Merten (2008) leidsid, et üldiselt kasutakse sotsiaalmeediat leinamisprotsessis oma emotsioonide väljendamiseks, teiste leinajatega ning lähedastega suhtlemiseks.

Brubaker ja teised uurijad (2013) leidsid, et erinevad sotsiaalmeedia saidid laiendavad leina olemust mitmel moel. Oma töös on nad välja toonud kolm erinevat laiendust. Esiteks ajaline levimine – sotsiaalmeedia integreerib endas minevikku, olevikku ja tulevikku puudutavat infosisu. Teiseks ruumiline laienemine, võimaldades leinajatel saada osa näiteks matustest, sõltumata nende asukohast. Ja kolmandaks sotsiaalne laienemine – erinevad sotsiaalsed grupid leiavad lahkunud isikuga seonduva teabe edastamise kaudu üksteisega ühisosa. (Brubaker jt, 2013: 160-161)

Tuginedes ühele sotsiaalmeedia ja mediatiseerumise tunnusjoonele, milleks on erinevate isikute kultuuriline vahemaa (Schulz, 2004: 91), tundub paslik mainida siinkohal ka leina neljandat laiendust, milleks on kultuuriline laienemine. Olemuselt on see küll üsna sarnane sotsiaalsele laienemisele. Sotsiaalmeedia kujutab endast erinevate kultuuride ühinemispaika ja pakub kasutajale võimalust valida erinevate platvormide vahel (Wagner, 2018: 2). Leinamisega sageli kaasnevad traditsioonilised kultuuripõhised tavad levivad nüüd ka sotsiaalmeediasse, mille tulemuseks on rituaalide levimine rahvusvahelises kontekstis (Irwin, 2015). See võib osutada väga vajalikuks näiteks väikerahvaste või väljasuremisohus olevate traditsioonide mäletamisel. Sellest järeldub, et sotsiaalmeedia mitmekesisustab leinamise olemust ja sellega seotud tavasid.

Leina väljendamiseks internetis on loodud selle jaoks spetsiaalseid platvorme, näiteks virtuaalseid surnuaedu. Eestis pole need kunagi eriti populaarsed olnud ning ka mujal maailmas hakkavad need oma kasutajaskonda kaotama. Suurimaks virtuaalseks surnuaiaks on muutunud portaali Facebook, kus praegusel hetkel on miljoneid surnud kasutajaid üle maailma

(Ambrosino, 2016). Üha enam tungib leinamine nendesse sotsiaalmeedia keskkondadesse, mis on eelkõige mõeldud elavatele omavaheliseks suhtluseks. Minu hinnangul on populaarsemad sotsiaalmeediavõrgustikud eestlaste seas, kus ka avalikult leinatakse, Instagram, Youtube ja Facebook. Instagramis on aga eestlaste leinamist raske jälgida, kuna enamik kasutajaid on privaatsed ning sageli kasutatakse piltide kirjeldustes inglisekeelseid teemaviiteid ehk *hashtag*'e, mis muudab nende poolt toodetud sisu eristamise välismaalaste hulgast väga keeruliseks. Youtube'i keskkonnas väljendatakse leina luues lahkunust mälestusvideo. Seda teemat on aga juba varasemalt uurinud oma bakalaureusetöös Liina Külv (2010) ja Mariliis Lemberpuu (2012).

1.4.1. Sotsiaalmeedia kasud ja ohud leinamisel

Leina väljendamine kui ka selle teistega jagamine sotsiaalmeedias on näidanud, et see võib kasutajatele tuua kaasa nii teatavaid eeliseid kui ka tõsiseid väljakutseid. Teadlased on erinevate uurimuste tulemusel jõudnud selgusele, et leinajad, kes postitavad internetti leinamisprotsessi ajal, teevad endile ja kaasleinajatele sellega head (Rossetto ja Lannutti; 2015: 975). Sanderson ja Cheong (2010) osutavad, et veebipõhised mälestused ja sotsiaalmeedia kasutamine võib viia uute leinarituaalide tekkeni ning soosida leinajate vahelist suhtlust. See ühendab inimesi, kes muidu ehk elavad teineteisest väga kaugel (*ibid.*). Positiivset mõju avaldavad sotsiaalmeediakanalid ka neile, kes mingil põhjusel tunnevad end kõrvalejäetuna, pakkudes paika kaastunde avaldamiseks ning eneseväljenduseks (Subrahmanyam ja Greenfield, 2008).

Kaasaegsed teooriad leina kohta keskenduvad sidemete säilitamisele lahkunuga (Neimeyer, 2001, Rossetto ja Lannutti, 2015 kaudu). Leinajal soovitatakse enda jaoks lahti mõtestada uut moodi sõprussuhe, seda kas spirituaalselt või mälestustes, jutustades lugusid sõpradele ja perele (Hedtke ja Winslade, 2003). Facebook pakubki head keskkonda selliste uut moodi sõprussuhete ja sidemete säilitamise jaoks lahkunuga, hõlbustades ühtlasi ka leinamist. Professor Jocelyn M. DeGroot (2012) uuringu kohaselt need Facebooki kasutajad, kes jätkasid oma emotsioonide väljendamisest, mälestuste postitamist, lahkunule antud lubaduste või palvete täitmist ning tema mainimist oma tavalistes tegevustes, säilitasid temaga ka tugevama sideme ning see mõjus kokkuvõttes nende leinamisprotsessile positiivselt.

Kuid sotsiaalmeediaplatvormidel võib leinamisprotsessile olla ka negatiivne mõju, näiteks oht soovimatuteks konfliktideks ja ebameelduvusteks (Rossetto ja Lannutti, 2015: 975). Inimesed läbivad leinafaase erineva tempoga ning lahkunu piltide nägemine sotsiaalmeedias, kus üldiselt eksisteerivad elavad inimesed, võib mõnes leinajas tekitada äkitselt viha või muid tugevaid emotsioone. Võimalike sidemete hoidmine lahkunuga sotsiaalmeediakanalites on kasulik ainult siis, kui leinaja mõistab, et see side ei ole enam samasugune nagu kadunukese elu ajal (Field, 2006). Suutmatust teha vahet muutunud suhtel, minevikul ja olevikul, elavast surnust, võib viia negatiivsete emotsioonideni ja soosida keerukat leinaprotsessi (*ibid.*). Seega võib sotsiaalmeedia kasutamine leinamisprotsessi käigus hoopiski mõjuda negatiivselt ning leinajal on lahkunust raskem lahti lasta. Kuna Facebook võimaldab teatud mõttes lahkunuga endiselt ühenduses olla, siis võib konto alles jätmine põhjustada mõnes inimeses teise leinafaasi kinni jäämist, mida iseloomustab surma eitamine (Rossetto, Lannutti; 2015: 988). Kokkuvõttes võib sotsiaalmeedia tekitada leinajais segaseid tundeid - lahkunu ei ole siin ega ka teistsugusesse läinud, ta on justkui kõikjal ja mitte kusagil samaaegselt (Gibson, 2007).

Ka spetsiaalselt leinamisele suunatud veebisaitide kasutamisel on omad ohud. Sealt saadav abi kvaliteet võib olulisel määral varieeruda (Smartwood jt, 2011). Lisaks võivad leinajad muutuda nendest portaalidest sõltuvateks ning isoleerida end näost-näku suhtlusest (*ibid.*).

Toetudes teiste autorite poolt läbiviidud uuringutele tundub, et sotsiaalmeedia, iseäranis just Facebooki kasutamisel leinamisprotsessis, on palju nii positiivseid kui ka negatiivseid võimalusi. Kõik sõltub sellest, kuidas konkreetne indiviid seda enda jaoks mõtestab ja tajub. Kuid just Facebookis leinamisest tulenevad kasud ja raskused muudavadki selle teema uurimise põnevaks ja oluliseks. Mida tähtsam on sotsiaalmeedia ja sealne kommunikatsioon inimeste eludes, seda paremini peame ka mõistma, millist rolli mängib see lähedaste surma korral.

1.4.2. Mis saab Facebooki kontost pärast surma?

Facebook on nii Eestis kui ka mujal maailmas suurima kasutajaskonnaga sotsiaalmeediavõrgustik (Kõuts jt., 2017: 289). Eestis on selle kasutajaid ligikaudu 600 000 (Dalton, 2015). Kõige populaarsem on kanal 25-30aastaste noorte hulgas, neile järgnevad 19-24 ja 31-36aastased (*ibid.*). Praegu puudub täpsem uurimus selle kohta, kuidas ja miks eestlased

oma leina Facebookis väljendavad. Kuigi leinale, selle käsitlemisele ja väljendamisele on suunatud palju erinevaid blogisid, foorumeid, gruppe ja muid piltide ning videote jagamise keskkondi, otsustasin keskenduda oma uurimuses just Facebookile, kuna see hõlmab endas kõiki eelnimetatud võimalusi.

Surma korral tuleb lähedastel otsustada, mis saab edasi lahkunu Facebooki kasutajakontost. Kuigi selle kohta täpset statistikat koostatud ei ole, tundub mulle, et eestlastel, erinevalt ameeriklastest, on komme konto pigem ära kustutada. Erandeid tehakse üldjuhul avaliku elu tegelaste puhul. Facebooki privaatsus- ja turvasätete kohaselt saavad lahkunu lähedased konto kustutada surma- ja sünnitunnistuse alusel (Facebook, 2018).

Peale konto kustutamise on ka teisi võimalusi. Alates 2009. aastast on võimalik luua profilist mälestuslehekülg (Facebook, 2017). Nii saavad inimesed lahkunu kontol tema eluajal postitatud sisu edasi vaadata. Erinevalt paljudest teistest leinalehekülgedest, kus on võimalik lahkunust rääkida, pakub Facebook võimalust lahkunule endiselt kirjutada. Mälestuskonto puhul ei ilmu sõpradele teavitusi sünnipäevast, see ei ilmu sõbrasoovitustes, kontot ei saa leida inimesed, kes polnud eelnevalt sõbralistis ning kasutajat ei saa märkida postitustes ega piltidel (Tagel, 2016).

2015. aastal tutvustas Facebook võimalust määrata kasutajatel oma kontole haldajad (*legacy contact*), kes pärast omaniku surma saavad seal vajaduse korral muudatusi teha (Facebook, 2017). Näiteks kirjutada viimane sissekanne lahkunu ajajoonele, et teavitada sõpru surmast ning vastata nende küsimustele.

Kuigi oma konto usaldamine kellegi teise hoolde võib tunduda toredea ideena, siis DeGroot (2014: 209) on osutanud, et see püstitab ka olulised küsimused privaatsuse omamisest ja selle haldamisest leinaprotsessi ajal. Konto haldamine võib emotsionaalselt liiga raskeks osutuda ning kogu leinaprotsessile seeläbi negatiivselt mõjuda (*ibid.*), sest leinava inimese käitumine võib olla ettearvamatu ja ebaratsionaalne.

Veel ühe variandina pakub Facebook võimalust juba eluajal otsustada oma konto tulevik. Selle jaoks tuleb kasutajal teha Facebooki seadetes vaid üksainus vastav märge. Ning kui keegi teatab Facebookile kasutaja surmast, kustutatakse konto koos kogu seal oleva informatsiooniga koheselt (Facebook, 2018).

1.5. Uurimisküsimused

Bakalaureusetöö eesmärgiks on teada saada, kas ning kuidas väljendavad lähedase kaotanud sotsiaalmeedia kasutajad oma leina Facebookis ning millisena tajuvad nad selle rolli leinamisprotsessis. Sealhulgas soovin teada saada, kas ja milliseid käitumisreegleid tajuvad kasutajad Facebookis leinamisel. Teooriale ja eelnevatele empiirilistele uuringutele toetudes olen püstitatud neli peamist uurimisküsimust, millele püüan oma tööga vastused saada.

1. Kuidas tajuvad lähedase kaotanud kasutajad Facebookis leinamist ja selle mõju leinaprotsessile?
  - a. Milliseid leina väljendamise viise on nad märganud Facebookis?
  - b. Kellele on suunatud leina väljendamine Facebookis?
2. Milliseid kogemusi Facebookis tajutakse leinaprotsessi kontekstis kasuliku ning milliseid traumeerivatena?
  - a. Kuidas suhtutakse mälestuslehekülgede loomisesse?
  - b. Kuidas suhtutakse surnud isiku märkimisse (*tag*'imisse) piltidel ja tekstides?
  - c. Missuguseid käitumisnorme on kasutajad tajunud Facebookis leina väljendamisel või sellele reageerimisel?
3. Kuidas on sotsiaalmeedia mõjutanud leinamiskombeid ja – traditsioone?
  - a. Kellel (kui lähedasel isikul) on õigus Facebookis leina väljendada?
  - b. Kas tajutakse sotsiaalset survet mõnele leinava sisuga postitusele reageerimiseks?
4. Millised on kontode haldamise praktikad ja kuidas sellesse suhtutakse?
  - a. Millistest pärast surma konto haldamise võimalustest on kasutajad teadlikud?
  - b. Milline on parim viis Facebooki konto haldamiseks pärast surma?
  - c. Millal oleks parim aeg lahkunu konto/mälestuslehekülje kustutamiseks? Miks?

2. MEETOD JA VALIM

Selles peatükis annan esmalt ülevaate oma uuringu valimist. Seejärel tutvustan andmete kogumiseks ja analüüsimiseks valitud meetodeid. Neljandas osas tutvustan tundlike uurimisteede eetikast ning võimalikke sellega kaasnevat ohte.

2.1. Valim

Uuringu läbiviimiseks intervjuerisin kümme inimest (N=10) enda tutvusringkonnast. Kuna minu töö uurimisküsimused nõuavad kvalitatiivset lähenemist, siis oli oluline saada intervjueritavalt võimalikult põhjalik ülevaade individuaalsest leinamiskogemusest Facebookis.

Tulenevalt töö teemast oli oluline, et intervjueritaval oleks selle teemaga eelnevalt mingisugune kokkupuude olnud. Seega seadsin valimi liikmetele kriteeriumiks, et neil on keegi Facebooki sõprade seast surnud või on nad ise seal kedagi leinanud. Selle, kas neil on olnud antud teemaga kokkupuude või mitte, uurisin eelnevalt välja igapäevase vestluse käigus.

Intervjueritavad valisin võrgustikuvalimi teel (tuntud ka kui mugavusvalim) just enda tutvusringkonnast, kuna käsitletav teema on delikaatne ning võib esile kutsuda valusaid mälestusi ning emotsioone. Seega tuli jälgida valiku tegemisel, et sellest rääkimine inimesi liialt ei traumeeriks. Leidsin, et sel teemal lihtsam minuga rääkida inimestel, kellega on vastastikku hea side ja pidev suhtlus.

Arvan, et arvestades intervjuude põhjalikkust ja teema delikaatsust, oli kümnest inimesest koosnev valim piisav. Seda kinnitab ka asjaolu, et intervjueritavate vastused ja arvamused hakkasid korduma ning oluliselt uut informatsiooni enam viimaste intervjuude puhul ei tulnud. Üheks põhjuseks, miks töö valim ei saanud oluliselt suurem enam olla, oli see, et mul lihtsalt polnud enam tutvusringkonnas inimesi, kes eespool kirjeldatud kriteeriumid täidaksid.

Sellise võrgustikuvalimi miinuseks on see, et nende vastuste põhjal teha väga rangeid üldistusi ega kaugemaleulatuvaid järeldusi. Seda seetõttu, et valim ei olnud representatiivne, esindatud olid vaid alla 30aastased noored ning isiklik seotus uuritavatega võis mõjutada ka intervjueritavate

vastuseid. Teisalt on võrgustikuvalimi positiivseks aspektiks see, et nõnda emotsionaalse teema puhul ei pidanud intervjuueeritavad minu ees piinlikkust tundma kui näiteks lahkunust rääkimine neid nutma ajas.

Intervjuueeritavate jaoks koostas eelnevalt nõusolekuvormid (Lisa 1), et nad oleksid teadlikud, milles minu uuring seisneb ning mis see endaga kaasa võib tuua. Samuti täpsustasin eelnevalt nii suusõnaliselt kui ka nõusolekuvormiga üle võimalikud privaatsust tagavad aspektid. Nõusolekuvorm on leitav lisast 1. Anonüümsuse tagamiseks ei avalda ma intervjuueeritavate kohta spetsiifilisemaid detaile kui nende vanus ja sugu. Kõigile intervjuudes mainitud kolmandatele osapooltele on määratud pseudonüümid.

Uuringus osales kaheksa naist ja kaks meest. Neist neli neidu kuulusid ka mu seminaritöö valimisse. Intervjuueeritavatest viis olid 21-aastased, üks 22-, üks 23-, üks 27- ja üks 18-aastane. Edaspidi on nad defineeritud soo ja vanuse alusel. Näiteks N21a, kus N tähistab sugu (naine) ning number vanust. Tähe vanuse järele lisasin eristamaks viit 21-aastast intervjuueeritavat. Tähed a, b, c, d, ja e on lisatud vastavalt intervjuueerimise järjekorrale.

2.2. Andmekogumismeetod

Käesolevas bakalaureusetöös olen andmete kogumiseks ja analüüsimiseks kasutanud kvalitatiivset uurimisviisi. Laherand (2008: 15) on välja toonud, et kvalitatiivses uuringus keskendutakse isikliku või sotsiaalse kogemuse uurimisele, kirjeldamisele ja tõlgendamisele. Pigem väiksema arvuga osalejatega uurimustes, nagu ka minu seminaritöö, tuleb kvalitatiivse meetodiga paremini välja lugu, mis aitab mõista maailmavaadet ja näha protsessi laiemalt (*ibid.*, 20).

Minu töö eesmärgiks on saada ülevaade, kuidas tajuvad lähedase kaotanud Facebooki mõju oma leinarituaalidele, missuguseid kogemusi Facebookis leinamisel nad peavad pigem positiivseteks, milliseid traumeerivateks ning millised on konto haldamise praktikad pärast inimese surma. Leian, et kvalitatiivne lähenemine on hea viis neile küsimustele vastuste leidmiseks. Kuna antud teema keskendub peamiselt uuritava isiklikule kogemusele ja arvamusele, siis sellist tüüpi andmete kogumiseks on intervjuu kõige sobilikum meetod (Hirsjärvi, Remes, Sajavaara, 2005: 192).

Uurimisküsimustele vastuste saamiseks kasutasin semistruktureeritud individuaalintervjuude meetodit. Intervjuu on minu töö konteksti ja eesmärgi arvestades sobivaim meetod, kuna see annab võimaluse vahendada hoiakuid, seisukohti, teadmisi ja tundeid (Laherand, 2008: 176). Intervjuu meetod on paindlik, andes uuritavatele võimaluse end vabalt väljendada uurimisküsimustega seotud teemadel ja uurijal koguda võimalikult palju informatsiooni (*ibid.*, 177–178). Lisaks sobib intervjuu meetodina ka siis, kui on soov õppida tundma vähe uuritud valdkonda ning eesmärgiks mõista mingit tähendust või nähtust (*ibid.*).

Poolstruktureeritud intervjuu vorm võimaldab minna teemasse veelgi rohkem süvitsi, saada uuritavalt siseinfot, testida samal ajal varasemaid teooriaid ja kasutada intervjuud süvaanalüüsiks (Leech 2002: 665). Poolstruktureeritud intervjuu puhul lähtutakse küll varasemalt valmistatud intervjuukavast ja teemakategooriatest, kuid intervjuerija on küsimuste esitamise suhtes paindlikum (Sandy ja Dumay, 2011: 246-247). Lisaks võimaldab poolstruktureeritud intervjuu küsida ka täpsustavaid küsimusi (Hirsjärvi jt, 2005: 192) ning vastavalt vajadusele muuta nende sõnastust. Nii on erinevalt teistest intervjuumeetodite kasutamisest saadava informatsiooni hulk veelgi suurem.

Kuid intervjuu meetod pole sugugi mitte ideaalne. Bertrand ja Hugesi (2005, Sarap, 2017: 18 kaudu) arvates pole intervjuu protsess kunagi lõplikult objektiivne, sest uuritav on alati mõjutatud konkreetsest situatsioonist. Raskusi võib esineda sellega, kuidas vastaja intervjuerijaga suhestub. Näiteks ei pruugi vastaja alati välja öelda, mida ta mõtleb, usub või tunneb (*ibid.*, 74). Vastaja ei pruugi täpselt aru saada, mida on intervjuerija küsimustega mõelnud ning valetada, et kaitsta end mingil määral ründavate küsimuste eest või näidata ennast paremast küljest nii nagu intervjuerijale sobib (*ibid.*). Samuti on oht, et uuritav võib vastata küsimustele nii nagu ta eeldab, et intervjuerija tahab neid vastuseid kuulda (*ibid.*).

Uurimuse jaoks tehtud intervjuud viisin läbi silmast silma, salvestasin telefonis oleva diktofoniga ning transkribeerisin. Seminaritöö intervjuud toimusid vahemikus 15. – 17. november 2017 ning bakalaureusetöö intervjuud 19. – 27. märts 2018. Kõige lühem intervjuu kestis 30 ning kõige pikem 63 minutit. Kaks intervjuud viisin läbi uuritavate kodudes, kolm enda kodus, kaks intervjueritavate töökohtades, kaks pikema autosõidu ajal ning ühe kohvikus. Autosõidu ajal teisena intervjueritud neiu esimese vastuseid ei kuulnud, vaid kasutas sel ajal kõrvaklappe. Ühtlasi oli tegu ka väga heade sõbrannadega, kes ei pidanud probleemiks sellel teemal rääkimist teineteise kuulates. Turvalisuse tagamiseks polnud parasjagu intervjueritav

inimene samal ajal roolis. Kuid kindlasti oleks olnud parem kui auto asemel oleks need intervjuud toimunud kodus, kohvikus või mõnes muus ruumis, kus vastaja tähelepanu oleks rohkem konkreetset vestlusel.

Intervjuud koosnesid neljast suuremast plokist. Intervjuukava (Lisa 2) koostades arvestasin semistruktureeritud intervjuu põhimõtteid ehk jätsin ruumi ka võimalikeks lisaküsimusteks. Esimeses ja sissejuhatavas osas palusin intervjuueeritaval rääkida oma kogemusest antud teemaga, et saaks määratleda, milline on uuritava suhe leinamisega sotsiaalmeedias. Teises osas uurisin, kuidas uuritav suhtub erinevatesse Facebooki võimalustesse, mida leinamisel rakendatakse ja kas ta on neid ka ise kasutanud. Siinkohal toetusin ma osaliselt varem tehtud empiirilistele uuringutele, näiteks sotsiaalmeedia uurijate Kuznetsova ja Ronzhyni (2016) ning Rossetto, Lannutti ja Straumani (2015) töödele. Kolmanda osa eesmärk oli uurida, kuidas suhtuvad intervjuueeritavad konto haldamisse pärast surma ning millistest võimalustest on nad teadlikud. Neljanda bloki küsimuste eesmärk oli teada saada uuritavate üldised hinnangud Facebookis leinamisele, seal levivatele käitumisharjumistele, leinakombestikule ja sellele, kuidas see nende hinnangul muutunud on.

Seminari- ja bakalaureusetöös kasutatud intervjuukavad ei olnud identsed. Seminaritöös nägin, kuidas osad küsimused ei töötanud nii hästi kui oleksid võinud ning tekitasid intervjuueeritavates pigem segadust. Seepärast sai osad küsimused kas ümber sõnastatud või nende asukohta intervjuukavas muudetud. Bakalaureusetöö intervjuukavasse lisasin küsimused sotsiaalmeedias levivate käitumisharjumiste, sotsiaalse surve ning surnud kontodega kaasnevate ohtude tajumise kohta.

Transkribeeritud ja anonümiseeritud intervjuud on kaasa pandud CD-l.

2.3. Andmeanalüüsimeetod

Andmeid analüüsisin kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodil. Seda eelkõige seetõttu, et saada ülevaade uuritavast tekstist kui tervikust (Kalmus, Masso ja Linno, 2015). Kvalitatiivne sisuanalüüs võimaldab keskenduda teksti peamistele ja olulistele tähendustele (*ibid.*). Lisaks võimaldab kvalitatiivne analüüsimeetod uurida ka latentset sisu, aidates mõista teksti emotsionaalsust ning kontekstist sõltuvaid tähendusi, mis antud teema juures kindlasti oluline

on (*ibid.*). Sisuanalüüs on sobilik ka siis, kui soovitakse kirjeldada midagi, mida varasemalt eriti palju uuritud ei ole (Laherand, 2008: 290). Meetodi miinuseks on see, et erinevaid tekste ei ole võimalik täpsetel alustel võrrelda (Kalmus jt., 2015). Lisaks on üheks meetodi põhipuuduseks see, et uurija peab olema teadlik, et ta võib eneseteadmata koguda andmeid valikuliselt, olles kallutatud oma hoiakute ja otsuste poolt (Seidman, 2006: 118). Nii ei saa kunagi olla päris kindel, kas uurija võis olla kallutatud või mitte. Kallutatuse vältimiseks bakalaureusetöös püüdsin endale pidevalt aru anda, mida ma teen ja miks, tuletades meelde seatud uurimisküsimusi ning töö eesmärgi.

Enne andemete analüüsiga alustamist, transkribeerisin helisalvestused tekstifailiks. Transkribeerimisel märkisin faili ka vajalikud andmed intervjuu toimumise aja, koha, kestvuse ning intervjuueeritava soo ja vanuse. Mõttepunktid ... tähistavad transkriptsioonides pikemat mõttepausi. Tärniga (*) märgitud nimed on kolmandatele osapooltele määratud pseudonüümid, et tagada isikute privaatsus. Kahes intervjuus on kantsulgude [ ] vahel märgitud lõigud, mis on jäetud transkribeerimata, kuna intervjuueeritav kaldus kas teemast kõrvale või avaldas liiga isiklikku informatsiooni.

Peale intervjuude transkribeerimist lugesin need mitu korda hoolega läbi, kuni hakkasin nendes nägema seoseid, sarnaseid väljendeid ning mõtteid. Seejärel alustasin tekstide kodeerimisega, mille jaoks kasutasin tarkvara MAXQDA. Kodeerimine on antud kvalitatiivse sisu analüüsimeetodiks parim, kuna võimaldab jõuda erinevates intervjuudes väljavõteteneni, mis räägivad samast kontseptsioonist, teemast või sündmusest (Rubin ja Rubin, 2005). Tarkvara abil kvalitatiivse analüüsi tegemise eeliseks on see, et andmeid saab tunduvalt kiiremini hallata, korrastada ja omavahel võrrelda (Masso, Salvat & Lepik, 2014). Nii on järeldusteni jõudmine läbipaistvam, kontrollitavam ning paindlikum, kuid tarkvara kasutamise ohuks võib olla see, et uurija hakkab liialt keskenduma kodeerimisele ja jätab muud olulised protsessid kõrvale (*ibid.*).

Kodeerimisel otsisin intervjuueeritavate vastused, mis seostusid uurimisküsimuste teemadega ning seejärel paigutasin sarnase tähendusega tekstid kategooriatesse. Kodeerimise ajal sildistasin MAXQDA tarkvara abil kohad, kus minu arvates peitus oluline informatsioon, määrates neile koodid. Minu töö täpsemat koodide ja kategooriate kava ehk koodipuud saab näha lisas 3. Töös on kasutatud induktiivset analüüsi. See tähendab, et ma mitte ei testi juba olemasolevaid teooriaid, vaid lähtun analüüsis enda kogutud andmetest. Induktiivne sisuanalüüs sobib just siis, kui soovitakse midagi kirjeldada (Laherand, 2008: 290), mis kehtib

antud töö puhul. Kasutasin avatud kodeerimist, mis on üks osa kvalitatiivsest analüüsist, keskendudes kategooriate loomisele ning nendele nime andmisele. Avatud koodid tuletasin tekstist, kogutud andmetest, aktiivse lugemise teel (Kalmus jt, 2015).

Alguses kujunes mul erinevaid koode ja alakategooriaid väga palju, sest kodeerisin üsna detailselt. Põhjalikuma analüüsi käigus aga liitsin paljud neist kokku, kuna sisuliselt oli nende tähendus sama, erines vaid sõnastus. Näiteks koodid *emotsionaalne sisu* ja *emotsioonid* liitsin üheks koodiks *emotsioonide edastamine*. Koodidest *matuste aeg* ja *matuste koht* sai üldisem kood *matuste info*. Nii jäi mul pärast mitmekordset ülelugemist, induktiivse ja avatud kodeerimise käigus alles näiteks järgmised koodid: positiivne mõju leinamisprotsessile, negatiivne mõju leinamisprotsessile, reageerimine, emotikonid, surnud kontode ohud, aeg, mälestuslehekül, suurem õigus leinata jne. Lõplikult jäi alles 40 erinevat koodi.

Hiljem, lähtudes töö struktuurist ja püstitatud uurimisküsimustest, jaotasin koodid suurematesse kategooriatesse. Kategooria on sarnastest koodidest koosnev üksus (Kalmus jt, 2015). Kujunes neli erinevat suuremat kategooriat: leina tajumine Facebookis, konto haldamise võimalused ja praktikad, Facebooki võimalused ning Facebooki roll. Nende alla kujunesid omakorda mõned väiksemad alakategooriad. Näiteks: leina väljendamise viisid, surnu sõbralistis, seinale postitamine, käitumisharjumid ja –reeglid.

Intervjuude analüüsimisel kasutasin ka horisontaalset analüüsi (*cross-case*), mis võimaldab erinevatest intervjuudest kokku koguda kõik antud teema kohta käivad tekstiosad ning neid omavahel võrrelda (Kalmus jt, 2015). Nii leidsin intervjuude transkriptsioone lugedes ja võrreldes erinevate inimeste vastuste vahel vajel sarnasusi ja erinevusi. See võimaldab teha suuremaid üldistusi kui vertikaalne analüüs (*case-by-case*).

2.4. Tundlike teemade uurimise eetika

Tänapäeval puudub ühtne definitsioon, millised on tundlikud uurimisteemad (Dickson-Swift, James, Liampiuttong, 2008: 1). Kuid on välja kujunenud üldine arvamus, et tundlikeks uurimisteemadeks peetakse neid, kus osalejatele võib osaks saada mingisugune märkimisväärne oht, mille tagajärjel võib uurijal tekkida probleeme andmete kogumise, hoidmise, uurimise ja/või tulemuste levitamisega (Lee ja Renzetti, 1990: 512). Kuigi iga teema

võib olla või muutuda „tundlikuks“, siis kindlasti peetakse sellisteks teemadeks näiteks neid, mis hõlmavad koduvägivalda, tapmist ja vägistamist, aborti, mentaalset ning seksuaalset tervist ja nagu ka käesolev töö – surma (Fahie, 2014: 13). Teema tundlikkuse tajumine sõltub näiteks muuhulgas ka informantide kultuurist, vanusest, soost ja paljudest muudest asjaoludest (Dickson-Swift jt, 2008: 5).

Tundlike teemade uurimise puhul, nagu ka käesolev bakalaureusetöö, võib mõnikord esineda keerulisi eetilisi ja metodoloogilisi küsimusi. Kui uurimisprotsess või selle avalikustamine võib põhjustada mõnele intervjueeritavale mingitki ohtu, on see ka väljakutse uurijale. Tuginedes professorite Clair Dolorierti ja Sally Sambrooki (2009) tööle võivad need väljakutsed olla nii metodoloogilised (nt valimi suurus, andmetele juurdepääs, asjakohaste küsimuste küsimine, töö disain) kui ka eetilised (informeeritud nõusoleku olemasolu, institutsiooni(de) eetiline heakskiit või intervjueeritava ja intervjuerija võimuhete erinevused).

Sageli on väidetud, et teadlased ei teadvusta oma teadustööga kaasnevat psühholoogilist kahju, mis väljendub näiteks uuritavate intensiivsetes emotsionaalsetes reaktsioonides (Lee ja Renzetti, 1993). Sellisel puhul soovib professor Julia Brannen (1988), et tundlike teemade uurimisel ei peaks uurija n-ö tundlikkuse piire väga täpselt ise defineerima, vaid soovib, et uuritavad sõnastaksid probleemkoha omaenda sõnadega.

Teadlased, kelle tundlikuks uurimisteenaks on näiteks kas koduvägivald või ohtlik tervislik seisund, ei pruugi isiklikult selle teemaga rohkemal määral oma elu jooksul kokku puutudagi. Surma uurijad aga puutuvad oma teemaga ühel eluhetkel üsna kindlalt kokku (Rowling, 1999: 178). See võib aga hägustada piire teadlase ja uuritava kogetu või tajutava informatsiooni vahel (Woodthorpe, 2011).

Kuna käesoleva uurimuse näol on tegu kindlasti tundliku teemaga, valmistusin selleks ka vastavalt. Nii nagu igas inimuuringutega kokkupuutuvas valdkonnas, pidin ka mina uuritavaid informeerima kõigest, mis uuringu jooksul toimub või mis võib juhtuda (Teadustöö eetika, 2018). Enne intervjuud lugesid uuritavad läbi nõusolekuvormi (Lisa 1) ja allkirjastasid selle, kinnitades, et on muuhulgas teadlikud võimalikest kaasnevatest ohtudest (nt emotsionaalsete või väärtuste mälestuste esile kerkimine). Intervjuude transkriptsioonid on anonüümsed ja ka kogu muu informatsioon, mis võib uuritava isiku reeta, on asendatud teiste nimedega. Lisaks on transkriptsioonid kättesaadavad vaid töö autorile ja kaitsmisega vahetult seotud isikutele.

Olulised märksõnad uurimises on kindlasti ausus, privaatsus, anonüümsus ja konfidentsiaalsus (Teadustöö eetika, 2018).

Paljud teadlased väidavad, et tundlike teemade uurimiseks on parim kvalitatiivne uurimisviis, kasutades andmekogumiseks süvaintervjuusid (Lee, 1993). Kuid selliste intervjuude puhul võivad esile kerkida mitmed probleemid. Üks peamisi probleemkohti on see, et need intervjuud on sageli nii uurija kui ka intervjuueeritava jaoks stressirohked (Gilbert, 2001). Mõned autorid arvavad, et delikaatseid teadusuuringuid peaks iseloomustama ühekordsus (Brannen, 1988). Teised jällegi leiavad, et see on ebasobiv ning et potentsiaalse osalejaga peaks suhteid siduma rohkem kui läbi ühe intervjuu (Oakley, 1981: 38). Eriarvamustest hoolimata nõuavad mõlemad lähenemised, et uurija looks uuritavaga usaldusliku suhte (Dickson-Swift jt, 2008: 8).

Tulenevalt minu töö teemast oli ühekordne intervjuu meetodi valik kindlasti hetkel parim meetod. Kuid inimeste ja nende käitumiste uurimisel peab alati olema valmis ettearvamusteks (Morrison, 2006). Inimesed ütlevad ja teevad asju, mis on sageli ettenägematud (*ibid.*). Seepärast koosnes ka minu valim inimestest, kellega mul on hea ja usalduslik sõprussuhe, et viia oht ettearvamatu käitumise suhtes võimalikult madalaks.

Varasemalt surmaga seonduvaid teemasid uurinud teadlased on välja toonud mõned ettevalmistavad aspektid, millele tasub intervjuude tegemisel tähelepanu pöörata. Näiteks soovivad nad pidada päevikut, kuhu kirja panna end valdavad tunded ja mõtted (Valentine 2007: 163) ning erinevate intervjuude vahele jätta piisavalt aega (Rowling, 1999: 177). Kuid teadlane Visser (2016: 11) toob välja, et selliste teemade uurimisel esineb kindlasti mingisugune piirmäär, milleks on end üldse võimalik ette valmistada.

Lisaks uuritavate heaolule ja turvatundele, võib tundlike teemade uurimine mõjuda emotsionaalselt ka uurijale. Teadlased on märkinud, et on kogenud õudusunenägusid, unetust, stressi, ärevust ja isegi depressiooni tundlike teemade uurimise ajal (Cowles 1988: 173). Sageli elatakse intervjuueeritava traumeerivaid kogemusi ka ise väga tugevalt läbi (Sherry, 2013: 285).

Iseäranis keeruline on säärase tundlike teemade uurimine algajatele uurijatele, kes ei oska veel näha ega valmistuda võimalikeks tekkivateks ohtudeks (Hughes, 2004: 934). Õnneks ei tulnud mul bakalaureusetöö tegemise jooksul silmitsi seista eetilisel väga raskete probleemide või küsimustega. Samuti ei tundnud ma, et teiste leinakogemuse kuulamine mulle märgatavalt raskelt oleks mõjunud. Kuid sellegi poolest tekkis minus neid lugusid ja kogemusi kuulates

teatav kaastunne ja hädameelsus. Kuuldud lood jäävad kindlasti pikaks ajaks meelde ning võimalik, et mõjutavad minu käitumist ja otsuseid edaspidises elus surma ja leinamisega kokku puutudes.

3. TULEMUSED

Selles peatükis annan ülevaate tulemustest, mis pärinevad kümne valimi liikmega tehtud intervjuudest. Tulemusi ilmestan intervjuudest pärit tsitaatidega.

Esmalt toon välja, milliseid võimalusi on inimesed näinud ja kasutanud leina väljendamiseks. Sealhulgas kirjeldan ka seda kui sobivateks või kahjulikeks nende võimaluste kasutamist leinaprotsessis peetakse. Teises osas räägin erinevatest konto haldamise praktikatest ja sellest, mis on intervjuueeritavate arvates parim lahendus, mida teha surnud inimese kontoga. Seejärel annan ülevaate, kuidas hindavad intervjuueeritavad leinamiskommete muutumist ning milliseid käitumisreegleid või –norme on nad Facebookis leinamisel tajunud. Viimases osas teen kokkuvõtte, milline roll on tänapäeval Facebookil leinamisprotsessis ning kuidas on Facebook seda mõjutanud või muutnud.

3.1. Facebooki võimaluste kasutamine ja nende sobivuse tajumine leinamisprotsessis

Facebook pakub oma kasutajatele palju erinevaid võimalusi, mida seal teha. Kui keskenduda leinamisele, meenus inimestele esimese asjana just seinale postitamine. Seda ilmselt seetõttu, et see on kõige nähtavam osa avalikust leinamisest Facebookis.

Kõik vastajad ütlesid, et on näinud kellegi surma korral hiljem tema seinale postitamist. Postitatakse erinevat sisu. Kõige sagedamini pilte ja lihtsaid kaastundeavaldusi, kirjutades „puhka rahu“ või „RIP“. Lisatakse ka meenutusi lahkunust, luuletusi, toetust lähedastele, harvem ka videoid. Kõige sobivamaks pidasid intervjuueeritavad lahkunu seinale pildi postitamist koos mõne lõbusa mälestusega temast.

Ebasobivaks peetakse lahkunu seinal temast negatiivselt rääkimist, surmapõhjuste üle arutlemist, väga emotsionaalsete tekstide, ebakaines olekus piltide või videote postitamist ning juhul kui surm on meediasse jõudnud, siis ka selle uudise jagamist.

N21a: „Sest... sest nagu osad inimesed nagu tagantjärgi mäletavad või nagu... mälestavad asju, mida ei peaks mälestama. Nagu mälestavad mingeid rajasid pidusid

kui inimene võis ise hukkuda mõnes mõttes pidude tagajärjel. Või mälestavad „Ou mäletad, kuidas me ükskord täiega autoga kimasime“ ja võib-olla nagu inimene hukkus liiklusõnnetuses. Et see, mida inimesed nende seinale kirjutavad, on lihtsalt nagu mingi üks hetkeemotsioon, ja see ei ole enamasti ratsionaalselt läbi mõeldud, mida nad kirjutavad.“

Peaaegu mitte ükski vastanutest ei olnud ise kunagi lahkunu seinale midagi postitanud. Intervjueeritavad võrdlesid lahkunu seinale postitamise kommet sünnipäeval postitamise traditsiooniga, kuid pidasid seda ebaetilisemaks. Öeldi, et leitakse ka mingi muu viis, kuidas oma kaastunnet või leina avaldada. Selle jaoks eelistatakse pigem helistamist, kokku saamist või matustele minemist.

N23: „Ma siiski arvan, et ma siiski arvan, et ma leian nagu muud viisid, kuidas oma kaastunnet avaldada, vahet siis pole kui lähedane see inimene mulle oli. Et pigem jah ikkagi helistada või kokku saada. Või kas või matustele kohale minna. Ei pea alati olema nagu esimeste seas, kes kaastunnet avaldavad. Peaasi, et avaldad. Iga asja jaoks on nagu õige aeg ja õige koht. Et noh, ma mõtlengi, et kas see Facebooki teel... See ongi selline hästi eetiline küsimus.“

Intervjueeritavad, kelle sõbralistis on nn surnud kontod, tõid välja, et aeg-ajalt postitatakse nende seintele siiani, kuigi surmast võib olla möödunud juba aastaid. Põhiliselt tehakse seda lahkunu sünni- või surmaastapäeval ja postitajateks on kas lapsevanemad või lähedasemad sõbrad. Sellist käitumist pidasid vastajad aga pigem ebasobivaks, sest postitused võivad teistes leinajates esile tuua valusaid mälestusi ning ei lase postitajal endalgi leinast üle saada.

N21e: „Ma tean, et ühe noormehe puhul ta tüdruk postitas sinna hästi palju veel igasugu päris nagu. Näiteks oletame kuu aega hiljem pani uuesti pildi. Et ma ei leia ka, et see nagu väga hea oleks. Et võib-olla inimesed hakkavad nagu vaikselt edasi liikuma ja siis sa nagu kuu aega hiljem paned pildi ja siis see tuleb neile uuesti meelde.“

Vastajate arvamused sellest, kellele need postitused seal seinal suunatud on, jagunevad kolmeks – iseendale, lähedastele ja surnule. Leiti, et ega postitajad ei mõtle ilmselt läbi, kellele see nüüd mõeldud on, kuid arvati, pigem lähedastele ja iseendale. Intervjueeritavad ütlesid, et Facebookis on sageli sõnu ritta seada palju lihtsam kui päris elus. Emotsioonide väljendamine on paljude

jaoks raske, eriti siis, kui tegu on esmakordse kokkupuutega surmaga. Nii kasutataksegi võimalust ja avaldatakse kaastunnet Facebooki postitusega. Lisaks arvati, et leinajad tunnevad end üksi, vajadust kellegagi rääkida ja seepärast avaldatakse oma tundeid ja mõtteid postituste kaudu. Mitmed intervjuueeritavad tõid välja, et Facebook ja sotsiaalmeedia üldiselt on head vahendid, mille kaudu ennast kas maandada või väljendada.

N22: „Ma usun, et inimesed nagu teevad enda kaastunde, aga ka teiste pärast. Et kindlasti seal on palju siukest egoismi, et. Ma kujutan ette, et see tunne, et mis selle inimese sees on, et ma ei suuda seda ainult endale hoida. Ma ei tule sellega üksi toime praegu. Ma vajan suuremat hulka, kellega sellest rääkida. Et ma tahan seda mõtet nagu maailmale karjuda umbes.“

Intervjuueeritavad rääkisid, et kui leinava postituse alla midagi kommenteeritakse, siis on selleks tavaliselt kaastundeavaldus lähedastele. Veel on aga nähtud erinevaid meenutusi lahkunust, temaga ühiselt veedetud ajast. Teine kõige nähtavam osa leinamisest on sellele reageerimine. Ka reageerimiseks pakub Facebook erinevaid võimalusi – kommenteerimist ning erinevate emotikonide abil oma emotsiooni väljendamist. Emotikonidega reageerimisest tõid vastajad välja kolm peamist – *like* ehk „Meeldib“, süda ja nuttev nägu, millest viimaseid peeti võrdselt sobilikuks kasutada. Põhjenduseks toodi välja, et nuttev nägu annab kõige paremini edasi leinaja emotsiooni ja süda tema toetust lähedastele.

N21b: „Facebookil on viimasel ajal see uus võimalus panna seda kurba nägu. Tihti pannakse seda kurba nägu. Või siis pannakse, et minu kaastunne. See on olnud reageering. Aga kõige sagedasem vähemalt sotsiaalmeedias, Facebooki platvormil, on see kurb nägu või nuttev nägu.“

Kõige enam vastakaid arvamusi tekitas leinavale postitusele *like*-nupu vajutamine. Intervjuueeritavad, kes kirjeldasid paari aasta taguseid leinamiskogemusi sõnasid, et kui tollal oli valida, kas märkida postitus meeldivaks või mitte, siis pigem märgiti. Praeguseks tundub see olevat muutunud, sest viie uue (süda, naerev, imestunud, kuri, kurb) reageerimisvõimaluse seas on olemas sobivamad emotikonid selle jaoks. Vastajad tõid välja, et „Meeldib“ nupu vajutamisel on oht, et seda tõlgendatakse valesti. Arvati, et seda võidakse tõlgendada kui surma üle naermist või heameeleks, et inimene on elavate seast lahkunud. Tegelikkuses võib-olla aga mõeldi seda vajutades hoopis toetuse avaldamist. Mitmed intervjuueeritavad mainisid, et just

vanemad inimesed kipuvad rohkem postitusi meeldivaks märkima. Seda siis harjumusest või oskamatuses uusi reageeringuid kasutada. Kokkuvõttes leidsid vastajad, et tänapäeval on leinavale postitusele „Meeldib“ vajutamine siiski pigem kohatu tegevus.

N21e: „Et oletame, keegi kirjutab postituse, siis saab neid erinevaid emotikone panna. Saad vihase panna, saad kurva panna, et võib-olla kellelegi mõjub see, noh need mõjuvad erinevalt. Et kui sa paned kogemata, panedki pöidla, ja siis mõni arvab võib-olla et mida sa irvitad selle üle. Samas mingi vanema generatsiooni inimene on võib-olla harjunud seda pöialt panema. See ei pruugi ainult olla see, et mulle meeldib, vaid see võib ka teise tähendusega olla.“

Kokkuvõttes pidasid vastajad postitusele reageerimist oma leina ja kaastunde väljendamise eesmärgil pigem sobilikuks tegevuseks. Leiti, et reageerimine näitab ka postitajale, et ta ei ole üksi ning et tema peale mõtlevad veel paljud inimesed. Sellest hoolimata ütlesid pooled intervjuueeritavad, et pole kunagi ühelegi leinavale postitusele reageerinud ega kavatse seda ka teha. Sobilikumaks peeti leinajale helistamist või temaga päris elus kokku saamist ja siis kaastunde avaldamist. Põhjenduseks toodi, et Facebookis reageeringu panemine ei too surnut tagasi ega muuda juhtunut paremaks.

N27: „Ei. Ma ei. Kui selline asi on, ma ei laigi. Ma ei laigi, ma ei pane südant, ma ei pane seda pisaraga nägu. Ma võtan selle iseenda jaoks teadmiseks, aga minu jaoks, minu enda vaadete ja olemusega on see nagu vastuolus. Nagu sõrm ei vaju, ei liigu seda klikkima.“

Kõige ebasobivamaks tegevuseks pidasid inimesed lahkunu tag'imist ehk märkimist fotodel või postitustes. Leiti, et märkimisega soovitakse tõmmata postitusele veelgi suuremat tähelepanu, mis antud kontekstis on sobimatu tegevus. Arvati, et märkimine võib tekitada lähedastes veelgi rohkem kurbi emotsioone ja petlikke lootusi ning seetõttu tuleks seda vältida. Kokkuvõttes leiti, et kasutajate märkimine peaks olema ainult elavatele inimestele.

M18: „Ja siis kõige imelikum asi, mis ma olen näinud, ongi see, et lahkunu see konto on veel alles, ja siis postitatakse enda seinale ja siis tag'itakse ta ära veel. See on kõige jaburam asi.“

Sobilikuks leinamise viisiks pidasid intervjuueeritavad lahkunule privaatselt sõnumi saatmist. Leiti, et see on hea lahendus, kuidas oma leinaga tegeleda. Sellest hoolimata polnud ükski kasutaja seda varasemalt ise teinud ja peeti ka ebatõenäoliseks, et tulevikus seda võimalust kasutatakse. Paremaks lahenduseks peetakse lihtsalt kõva häälega lahkunuga rääkimist või hauale minemist. Ohukohana märgiti ära, et kui keegi kolmas lahkunu kontot mingil kujul haldab, võib tal olla ka ligipääs lahkunule saadetud sõnumite lugemiseks ning sellisel juhul tunnetatakse privaatsuse riivamist.

N22: „Ma arvan, et see on inimese enda vaba valik. Aga seal on siis see küsimus, et kas kellelgi on tema kontole ligipääs. Kui turvaline see on. Aga ma tean, et see pakub inimesele nagu lohutust ja kui see nagu aitab inimesel toime tulla, siis palun väga.“

Kõige sagedamini pidasid intervjuueeritavad traumeerivaks või lihtsalt negatiivselt meelde jäänud kogemuseks seda, kui olid Facebookis näinud inimesi lahkunust või juhtunust halvustavalt rääkimas. Näiteks nägi N22, kuidas lahkunu ema ja tüdruksõber ka veel kuid pärast poisi surma teineteist Facebooki kommentaarides süüdistasid. N21b pidas negatiivseks olukorda, kui kommentaarides arutleti, kuidas ja kes oleks saanud seda surma ära hoida.

N21b: „Taaskord tulen nende kurjade kommentaaride juurde tagasi. Et kui inimene on surnud, siis ei tasu, või noh, iga inimene peaks mõistma, et see, kurjad kommentaarid ei vii mitte kusagile, vaid need tekitavad rohkem kurbust. Et lähedased saavad ise ka aru, et seda surma oleks võib-olla saanud ära hoida, et see kommentaar ei muuda ju midagi. Et see on kõige negatiivsem. See teeb ju kurvaks. Neid kommentaare lugedes. Aga netikommentaaride, iga uudise puhul teeb netikommentaarium, kommentaarium teeb kurvaks.“

Kokkuvõttes tajutakse leinaprotsessile positiivset mõju avaldavate võimalustena Facebooki postitamist, juhul kui see on viisakas ja tore meenus lahkunust. Kui ei ole võimalust või tahtmist rääkida kellegagi näost näkku, on Facebook hea koht, kuhu panna kirja oma tunded ja mõtted, et need ei jääks ainult enda sisse. Samuti tajutakse positiivse võimalusena kiiret informatsiooni jagamist, mis puudutab näiteks matuseid. Kasulikuks hinnati ka laialdase tugivõrgustiku tekkimist Facebookis ehk võimalust teineteisele toetust avaldada ning juhtunust või lahkunust rääkida, isegi kui elatakse erinevates maailma otsades.

Leinaprotsessile negatiivset mõju avaldava võimalusena tajutakse postitustele „Meeldib“ vajutamist, mis võib tekitada leinajas väga vale arusaama. Tuntakse, et see reaktsioon on antud kontekstis kohatu ning pigem tuleks selle kasutamist vältida. Kõige negatiivsemaks võimaluseks Facebookis peetakse lahkunu märkimist postitustes ning kõige ebasobilikumaks käitumiseks lahkunust negatiivselt rääkimist, halvustavate kommentaaride kirjutamist.

3.2. Kontode haldamise praktikad

Facebook pakub praegu erinevaid võimalusi, mida teha lahkunu kontoga ning kuidas seda hallata. Intervjueeritavatest mitte keegi ei olnud täielikult kursis kõikide pakutavate võimalustega. Mõnel juhul osati nimetada mälestuslehekülje tegemist ning ühel juhul usaldusisikute määramise võimalust. Ükski osaleja ei teadnud täpselt ka seda, kuidas ning mis tingimustel saab lahkunu konto kustutada.

Kõige paremaks lahenduseks, mida surnud inimese kontoga teha, pidasid intervjueeritavad selle kustutamist. Nende arvates kiirendab konto kustutamine leinamisprotsessi. Vastasel juhul on oht seda profiili pidevalt vaatama jääda, mis aga pikendaks leinamist. Nimetati ka, et konto kustutamine oleks justkui sümboolne punkti panemine inimese elule ja ühtlasi kaob sellega lootus, et äkki on ta siiski veel elus. Inimeste arvamused sellest, millal oleks õige aeg konto kustutada varieerusid mõnest päevast kuni mõnekümne aastani. Leiti, et see on lähedaste otsus, mida on väga raske hinnata. Küll aga toodi välja, et seda ei tasuks teha väga emotsionaalses seisundis enne matuseid. Leinajatele võiks anda veidi aega, et soovi korral profiilile midagi postitada, vaadata veel pilte või lugeda sõnumeid.

N27: „Mina arvan, et kustutada. Väga lihtne ja ühemõtteline, lihtsalt kustutada. Ja kustutada mõistliku aja jooksul. Minu jaoks see on nagu mõistliku aja jooksul kustutada. Ma saan aru, et siin on nii palju sotsiaalseid ja emotsionaalseid faktoreid, aga. Aga ikkagi, sa ei saa, sa lihtsalt ei saa nagu betoneerid ennast kinni mingisugusesse aega. Ajahetke, ja sa jäädki sinna. Ja see piinab sind ju. Piinab ja piinab. Et pigem nagu mõistliku aja jooksul kustutada. Noh, nüüd on jälle, et mis see mõistlik aeg on aga, ma arvan tõesti, et pärast matuseid, kui kõik on lõplik.“

Lahkunu konto säilimise vastu ei olnud intervjueeritavatel otseselt midagi. Öeldi, et see on taaskord lähedaste otsus, mida kõrvalseisjana võib olla raske mõista. Leiti, et inimesed harjuvad ajapikku surnud inimesega sõbralistis ning ühel hetkel ei pöörata sellele enam tähelepanu. Küll aga arvasid vastajad, et konto säilitamine võib osutuda leinaprotsessile negatiivselt mõjuvaks ja seda pikendavaks faktoriks, sest leinajatel säilib nii lootus veel inimest näha või temaga rääkida. Positiivseks aspektiks peetakse võimalust vaadata soovi korral veel pilte ja mälestusi, et inimene ei ununeks.

N22: „See on tore. Tihtipeale, tegelikult. See on see, et on mingi võimalus sellest inimesest veel näha või leida. Et ei ole, no tänapäevases maailmas nii-öelda ära kadunud, sest et, noh, kui vanasti ma ei oleks tõenäoliselt tema hauale sattunud, aga vähemalt ma saan vaadata tema pilti, ja noh, et see on tore.“

Mälestuslehekülje tegemise ideesse suhtusid vastajad positiivselt juhul, kui lahkunu oli kas avalikult tuntud või suri mõnda raskesse haigusesse. Intervjueeritavad tõid välja, et kui lahkunu oli kas näiteks laulja, näitleja, kunstnik või kirjanik, siis on mälestuslehekülg hea koht, kus tutvuda tema loominguga. Rasketesse haigustesse surnud inimeste puhul leiti, et sellised mälestusleheküljed võiksid olla head kas teavitustöö tegemiseks või mõne fondi jaoks raha kogumiseks, et toetada haigestunuid. Nii-öelda tavaliste inimeste puhul aga ei nähta mälestuslehekülje tegemisel pikemat mõtet.

N27: „Et ma arvan, et see saab paratamatuseks, et neid mälestuskontosid on järjest rohkem. Aga kui tegu on tuntud inimesega, siis esiteks sa saad sealt aru, et miks temanimeline fond üldse loodi. Või ütleme, et kui on laps või noh, mingis vanuses teismeline, kellel on mõni raske haigus. Tänu sellele Facebooki kontole saab sellele haigusele tuua siis palju suuremat tähelepanu. Et sellest ma saan aru. Et sellest ma tõesti saan aru. Aga niisama seda jätta, noh, minu meelest pole sellel mõtet.“

Oma isikliku konto tulevikule polnud intervjueeritavad eriti mõelnud, sest peavad ennast veel liiga nooreks, et peatselt suremisega arvestada. Ainult üks vastaja soovis, et tema konto pärast surma alles jääks, põhjendades seda sellega, et tulevastel põlvedel oleks seda materjali huvitav vaadata. Kõik ülejäänud eelistasid oma konto kustutamist. Mitmed inimesed ütlesid, et ei tunne oma Facebooki kontoga eriti suurt sidet ega oma seal sellist materjali, mille pärast see vääriks säilitamist.

N23: „Ma ei tea, ma arvan küll, et selle pigem võiks sulgeda. Tegelikult noh okei, praegu me räägime puhtalt Facebookist, et seal mul ei ole nii palju erilisi asju, et mida või mille pärast peaks see konto olema kuni aegade lõpuni alles.“

Üheks kontode kustutamise eelistamise põhjuseks on ka ohu tajumine, et keegi võib omanikuta kontole sisse häkkida ja sealsed andmed varastada. Intervjueeritavatel endal küll säärased kogemused puudusid, kuid teati rääkida tuttavate lugusid, kui inimese konto kaaperdati ja hakati surnud isikut esitlema iseendana.

M26: „No täpselt, et on võimalik see parool sisse häkkida. Ja kuna sina ise ei suuda sellele vastu hakata, siis võidakse seda hakata kasutama ära kuskil mingitel muudel eesmärkidel. Sest Facebooki läbi on ligipääs tänapäeval hästi paljudele asjadele. No ongi, et tekitad kahju lõpuks minu perekonnale.“

Lisaks toodi ka välja oht, et enesetappude puhul saavad noored sageli innustust teistelt. Tajutakse, et teismelised, kes võib-olla ei taju kõike veel päris nii nagu täiskasvanud, on kergesti mõjutatavad ja nn surnud inimeste profiilide nägemine võib neile hoopiski ohtlikult mõjuda. Kontode kustutamine aga aitaks sellist probleemi vältida.

N21e: „Aga näiteks mina tean seda, et kui minu see endine klassiõde tegi enesetapu, siis sellest said nii-öelda innustust veel päris mitmed. /---/ Et eriti kui on selline hästi noor inimene, mingi 15-16 mis iganes, kes on hästi kergesti mõjutatavad. Siis võibki juhtuda, et keegi mõtleb nagu, et ah, tema umbes sai hakkama ja suutis, siis saan mina ka või midagi sellist. Kõlab nagu väga ebarealistlikult, aga tegelikult nii nagu oli.“

Ükski valimis osalenutest ise oma sõbralistist surnud isiku kasutajat ära kustutanud ei ole. Juhul kui lahkunu oli sõbralistist kadunud, siis seepärast, et lähedased olid otsustanud konto kustutada. Intervjueeritavad, kelle sõbralistis lähedaste nn surnud kontosid leidis, ei pidanud seda häirivaks. Ometigi tunnistasid nad, et on mõelnud selle eemaldamise peale, kuid pole suutnud seda mingil põhjusel teha. Toodi välja, et kuni see konto sõbralistis püsib, on kergem leida lahkunuga seotud informatsiooni, võimalus lugeda vanu vestlusi ja vaadata pilte. Leiti, et kokkuvõttes pole vahet, kas lahkunu on sõbralistis või mitte, sest isegi kui ta eemaldada, püsib konto Facebookis edasi.

M26: „Ma ei tea. Lihtsalt. Las ta olla. Mis nagu. Äge on. Ma ei tea, tegelikkuses ma olen isegi lugenud temaga vestlusi natukene tagasi ja ma arvan, et las ta olla. Nii kaua kui Facebook kestab.“

Need, kelle sõbralistis nn surnud kontosid leidis, ei pidanud selle kohta tulevaid (sünnipäeva)teavitusi hirmutavaks, vaid pigem kurbust tekitavateks. Öeldi, et kui lähedane inimene on juba ootamatult surnud, siis jäävad sünni- ja surmakuupäev nagunii meelde ning selleks ei vajata Facebooki meeldetuletust.

M18: „Eks see noh, tuletab jälle meelde, mis temaga seondub jälle. Pigem halva sellise... Et nagu surnult inimeselt tuleb see teade. Negatiivse emotsiooni.“

Teisalt aga need, kellel ei olnud sõbralistis lahkunute kontosid, pidasid surnud kontodelt tulevaid teavitusi häirivateks ja hirmutavateks. Seda eriti sel juhul, kui keegi lähedane kontot ei halda. Leiti, et need teavitused võivad tekitada hirmu või arvamust, et keegi kuritarvitab antud kontot.

N21b: „Segadust tekitavalt. Ja häirivalt. Siis tekib kohe küsimus, et kas keegi kuritarvitab tema kontot aint, et mingi mängudes mingeid punkte saada või siis kas mängud ise automaatselt saadavad, et, ma arvan, et kui keegi mulle saadaks, mingi surnud inimene, siis ma oleks väga häiriv sellest ja tahaks saada kindlasti vastuseid. Eriti kui tegemist on lähedal, lähedase isikuga, kes on olnud lähedane isik.“

Facebooki tajutakse leinaprotsessile negatiivsena mõjuvana kui lahkunu konto jääb sinna väga pikaks ajaks alles ning leinajad seda endiselt veel vaatavad ja sinna postitavad. Siis tekib oht, et lähedased ei suudagi oma eluga normaalselt edasi minna ning säilib lootus, et lahkunu on veel elus. Seega parimaks viisiks peetakse konto kustutamist mõni aeg pärast matuseid. Mälestuslehekülgede tegemisel nähakse mõtet vaid siis, kui selle konto omanik oli kas avalikult tuntud inimene või suri mõnda raskesse haigusesse. Siis on võimalus mälestuslehekülje kaudu teha teavitustööd või koguda raha mõne fondi jaoks. Konto säilimise puhul toodi ohukohana välja võimalus, et see häkitakse. Oma isikliku konto saatuse peale polnud vastajad eriti veel mõelnud, kuna pole oma noore vanuse tõttu tundud selleks vajadust.

3.3. Leinamiskombed ja käitumishormid Facebookis

Intervjueeritavad arvasid, et traditsioonilised leinamis- ja matmiskombed sotsiaalmeedia massilise tuleku ja kasutamisega kuidagi muutunud ei ole. Pigem on neile lisandunud uued kombed ja tavad, mis on traditsiooniks saanud internetis, näiteks Facebooki postitamine. Olulise aspektina tõid vastajad välja, et näost näkku suhtluse osakaal on leinamisel või kaastunde avaldamisel märgatavalt vähenenud ning asendunud Facebooki postitustega. Seda peetakse mugavamaks, kiiremaks ning vähem pingutust nõudvaks viisiks, kuidas kaastunnet avaldada.

M18: „Ei pea enam näost näkku tundma kaasa. Et ma arvan, et postitad kuskile. Inimesed arvavad, et postitavad enda seinale kusagile ära ja siis ongi sellisest pingest või kohustusest priid. Et ei pea enam noh, inimesele otse enam näost näkku, või helistama, et seda enam ei pea. Et arvavad, et kui kirjutad korra Facebooki ja ongi kõik, tunnetest vabad.“

Kuigi näost näkku suhtlus on vähenenud, leidsid valimis osalejad, et läbi Facebooki julgevad inimesed tegelikult end rohkem väljendada. Kuna paljude jaoks on keeruline reaalses elus teiste eest nutta või näidata muid negatiivseid emotsioone, siis on nüüd neil justkui turvalisem võimalus seda teha virtuaalses keskkonnas.

N27: „Või siis, võib-olla mõne inimese jaoks, ja see ongi väga raske. Esimestel kordadel eriti, noore inimese jaoks, kui sa, kui sa ei puutu kokku surmaga ikkagi veel nii palju. Siis on väga raske minna inimese juurde, teda kallistada ja öelda, et ma tunnen sulle südamest kaasa. Et see on väga raske. Ja võib-olla mõni inimene ei suudagi seda teha. Ja siis ta ütleb selle, mis ta võib-olla jättis ütlemata ja kallistas. Et sõnad on väga rasked tulema sellel hetkel.“

Toodi välja, et Facebooki tuleku ja selle laialdase kasutamisega on lein muutunud palju avalikumaks. See ei ole enam mitte ainult lahkunu ja leinaja vaheline asi, vaid ka kõigi postituse nägijate. Lisaks mainiti, et nüüd on lein ka ülemaailmsema ja surmast teada saamine toimub palju kiiremini. Isegi välismaal surnud inimesest levib uudis koheselt.

N21b: „Ta on kindlasti teinud selle surmast teada saamise palju kiiremaks. Et kui vanasti pidi ootama. Või noh, inimesed lugesid neid kuulutusi ajalehtedest ja ajaleht ilmus noh, järgmine päev, siis on ju ikkagi Facebookis, kui inimene saab surmast teada, ta võib hetkega, minutitega või sekunditega postitada selle kadunud inimese seinale.“

Just ajalehte surmakuulutuse või kaastundeavalduse panemise kombe muutust tajusid enamik valmis osalenud inimesi. Leiti, et see on pigem hääbuv trend ja mõeldud vanematele inimestele, kes sotsiaalmeediat ei kasuta. Arvati, et see on hea viis, kuidas saavad kaastunnet avaldada kolleegid või muud kollektiivid, kes suure rahvamassiga matustele ei lähe. Noorte inimeste puhul tunnetati, et pole mõtet ajalehte kuulutust või avaldust panna, sest see ei jõua tema sõpradeni. Seepärast peetaksegi paremaks kanaliks Facebooki, mis on kiirem, odavam, lihtsam ja jõuab õige sihtgrupini.

N22: „Sest et ajalehtede lugejate hulk aina väheneb. See on see koht, kus praegu teatavad vanainimesed teiste surmadest, aga seal ei teatata noorte inimeste surmadest enam, sellepärast, et see ei jõua tema sõpradeni. Ta sõbrad ei vaata neid surmakuulutuste veerge.“

Samas tunnetati ka, et ajalehekuulutus on mingil määral viisakam ja tähendusrikkam kui Facebooki postitus. Esiteks seepärast, et sinna pandav tekst mõeldakse hoolega läbi ja kontrollitakse ka keeleteoimetaja poolt. See välistab suures osas võimaluse, et sinna trükitaks midagi sobimatut või vigadega. Ja teisalt seetõttu, et ajalehte kuulutuse panemine maksab. See näitab, et leinaja nägi vaeva ja pingutas kaastunde avaldamise nimel rohkem kui Facebooki postitust tehes.

N21c: „Aga samas, kui inimene on ära surnud ja ma saan ka sellest läbi sotsiaalmeedia teada, siis ma ei loe mitte neid järelehüüdeid, mis talle sotsiaalmeediasse või kuhugi Facebooki seinale kirjutatakse, vaid ma ikkagi lähen loen neid, mis on ajalehes. Sest et ajalehte kirjutamine maksab. Ja ajalehte kirjutab inimene, kes viitsib võtta selle vaeva, et sinna postitada. Ja ma tahan näha, kes on teda nii lähedaseks pidanud, et ta tahab konkreetselt läbi ajalehe hüvasti jätta. Et Facebooki on ju väga lihtne kirjutada seda hüvastijätu ja nagu lihtsalt kirjutad ära ja nimi kirjas. Korras onju. Võib-olla ongi muutnud veidi see, et ajaleht on jäänud selliseks, rohkem tähendust omavaks, sisuomavaks ja Facebook on läinud selliseks üldisemaks. Et... sama et, kaastunnet

avaldatakse võib-olla rohkemad inimesed, üldarvult kokku, aga rohkem avaldatakse ka nii, kui tegelikult seda tunnet ei ole.“

Vastajad ütlesid, et nad ei ole kunagi postitanud või reageerinud leinavale sisule seepärast, et oleksid tundnud sotsiaalset survet seda teha. Samas leidsid nad küll, et teised inimesed võivad sotsiaalmeediasse postitada, sest tunnevad tugevat sotsiaalset survet seda teha. Eriti arvati, et teismeeas, kui teineteise käitumist palju matkitakse, võib tekkida massiefekt ja sotsiaalne surve lahkunu seinale postitamiseks.

N21e: „Ma miskipärast arvan, et kui näiteks minu lähedasega selline asi juhtuks, siis mina ei tunneks ilmselt otsest vajadust nagu midagi postitada sellele seinale, Facebooki seinale. Aga võib-olla on inimesed, kes, selles mõttes, et noh, inimeste sotsiaalmeedia kasutamise harjumused on ka täiesti erinevad, et võib-olla mõni inimene tõesti tunneb, et kuna ta oli temaga lähedases sõprussuhtes, siis ta nagu peaks sinna midagi kirjutama. Kuna tema kõik teised sõbrad kirjutavad, siis äkki.“

Enamik vastajaid tajus, et lahkunuga lähedamastel inimestel on Facebookis justkui suurem õigus leinata. Nende puhul on rohkem mõistetavam kui nad postitavad lahkunu seinale tihedamini ja emotsionaalsemaid tekste kui teised.

N27: „Selles mõttes ma ütlen jah, et on küll suurem õigus. Selle pärast, et ütleme kui ema kirjutab, et tema poeg on surnud, siis tema valu on palju suurem ja vahetum. /---/ Jah, tal on, emal, isal, õel-vennal on palju suurem õigus. Just pereliikmetel. Parimat sõpra ma ei nimetaks. Tema ei elanud temaga koos iga päev. Et nende valu on palju vahetum. Et nende valu on palju kauem ja suurem.“

See on ka põhjuseks, miks paljud intervjuueeritavad polnud ise midagi postitanud – nad ei tunne, et olid lahkunuga piisavalt lähedased, et neil oleks õigus seda teha. Kardetakse, et postitusega äratatakse liigset negatiivset tähelepanu. Mitmel juhul kirjeldasid vastajad isegi situatsioone, kus nad ise või nende sõbrad on vaadanud leinavaid postitusi ja mõelnud, et mis õigusega üks või teine inimene leinab, kui ta lahkunut peaaegu ei tundnudki.

N21b: „Isiklikult ei ole kunagi postitanud. Sest et ma ei tunne, et mul on olnud nii lähedane seos nendega. Ja, ma ei tea, isegi kui ma postitaks, siis ma ei tea, see ärataks tähelepanu.“

Kui aga mõeldakse selle peale, et kes on enamasti need inimesed, kes lahkunu seinale peale postitavad, siis suurema osa neist moodustavadki tavalised sõbrad ja tuttavad. Vähemuses on postitajateks vanemad, sugulased või parimad sõbrad. Tavaliselt kasutavad nemad lahkunu Facebooki seinale ainult informatsiooni edastamiseks.

Muudest sotsiaalmeediakanalistest, kus intervjueritavad leinamist näinud on, nimetati Youtube'i, Snapchati, Instagrami, Gmaili ja Twitterit. Kõige populaarsemaks kanaliks peeti eranditult siiski Facebooki. Seda seepärast, et sellel on kõige suurem kasutajaskond nii noorte kui ka vanemate inimeste seas. Ning teiseks ühendab Facebook endas kõikide eespool nimetatud palatvormide võimalusi.

N22: „Facebookis tehakse kõike rohkem. Et seal on sul on need erinevad võimalused koos. Sul on pildid, sul on videod, sul on tekstid, sul on sõnumid. Sul on märgistus, võimalik pikalt kirjutada. Sul on seal koos Twitter ja Instagram ja Gmail ja erinevad asjad. See on mugav.“

Kokkuvõttes ei tajunud intervjueritavad, et traditsioonilised kombid oleksid oluliselt muutunud. Pigem leiti, et neile on lihtsalt lisandunud uued tavad, mis hõlmavad Facebooki. Küll aga mainiti, et nooremate inimeste surmade korral, ei nähta mõtet panna kuulutus ajalehte, sest nii ei jõua see enam õige auditooriumini. Vastajad ise sotsiaalse surve tõttu pole ühtegi postitust teinud või neile reageerinud. Küll aga arvati, et sotsiaalne surve võib olla teismeliste puhul oluline tegur, kuidas ja miks nõnda Facebookis käitutakse. Olulise aspektina toodi välja reegel, justkui oleks lähemastel inimestel suurem õigus Facebookis leinata ja rohkem emotsioone näidata. See on ka peamine põhjus, miks intervjueritavad ise pole julenud või soovinud lahkunu seinale postitada – ei ole tuntud ennast piisavalt lähedase isikuna. Kuigi valimis osalenute sõnul on Facebook muutnud leinamisprotsessi tunduvalt avalikumaks ning info uudisest levib kiiremini kui eales varem, nähakse probleemkohana, et inimesed ei pruugi enam osata päris elus oma emotsioone väljendada, vaid võivadki kinni jääda sotsiaalmeedia võimalustesse.

3.4. Facebooki roll leinamisprotsessis

Leina väljendamist Facebookis tajutakse sageli kurva, depressiivse ja emotsionaalse sisuga postituste näol. Kõik intervjuueeritavad leidsid, et kellegi leina nägemine Facebookis tekitab neis kaastunnet ja kurbust. Leinava sisuga postitustest reeglina niisama üle ei kerita, vaid võetakse hetk, et selle juures peatuda ja lugeda. Vastustest selgus, et iseäranis kui leinatakse oma eakaaslast, mõjub lein sügavamalt ja sageli vaadatakse ka lahkunu profiili põhjalikult. See aga süvendab veelgi kurbust, isegi siis kui ei oldud omavahel tuttavad.

N21d: „No kuna ta on sama eakaaslane, siis ikka see tekitab nagu tunde, et kuidas see üldse võimalik on ja miks nii juhtub ja võib-olla oleks saanud kuidagi teistmoodi teha ja. Korra paneb mõtlema ikka nagu. Kui sa näed nagu kasvõi mingit surmakuulutust, nagu kuulsa inimese oma, siis sa ikka ju korra nagu peatud selle juures. Sa nagu päris ei lähe sellest mööda.“

Suuremast osast surmadest, mida intervjuueeritavad kirjeldasid, kuulsid nad just Facebooki vahendusel. Vaid mõningatest üksikutest juhtumistest saadi teada telefonivestlusest, erandkorras loeti uudistest. Mitmed intervjuueeritavad kirjeldasid, et kui esmakordselt sotsiaalmeedia kaudu surmast kuulsid, pidasid seda halvaks naljaks. Näiteks rääkis vastaja N21c, et kuulis vanaisa surmast läbi perekonna grupivestluse ning ei suutnud seda uskuda enne kui oli oma isale ja emale helistanud. Lahkunuga lähedasemad inimesed kirjeldasid, et olid hetkeks isegi rohkem häiritud faktist, et said surmast teada läbi Facebooki kui inimese lahkumisest endast. Sellistel juhtudel tundsid leinajad end sageli mitteolulisena ja kõrvale jäetuna.

N23: „Ja siis hakkasin, noh, ilmeselgelt see tuli nii suure šokina ja tegelikult mind nagu kõige rohkem häiriski see, et ma sain seda teada läbi Facebooki. Kuigi noh, ses mõttes, et inimene oli siiski mulle piisavalt lähedane, et lähedased oleksid võinud mulle seda öelda. No jah, mu, mina saingi siis teada kuskil 3-4 tundi hiljem kui see päriselt juhtus. Ja noh oligi, see põhjus oli see, et me otsisime õiget aega, et sulle öelda.“

Facebooki peetakse oluliseks informatsiooni edastamise kohaks. Alates sellest, et enamik kuulevad tuttavate surmadest just sotsiaalmeedia vahendusel kuni matustega seotud info vahetamiseni. Just seda viimast peetakse Facebooki puhul üheks olulisemaks ja paremaks

aspektiks. Facebooki kaudu on võimalik edastada matuseinfo korraga väga paljudele inimestele ja seda väiksema vaevaga kui igapäeva personaalselt kontakteerudes. Toodi välja ka seda, et kahtlaste asjaolude korral otsitakse sageli just Facebooki kaudu pealtnägijaid või kadumise korral inimesi appi otsima. Igal juhul levib informatsioon Facebookis kiiresti ja seda peetakse igati positiivseks.

M26: „No see oli põhiliseks infovahetuskanaliks siis pärast. Et leida üles siis sõbrad, kellega mina ei suhelnud, aga tema suhtles. Siis anda teada, millal on nagu matused. Siis kõik sellega seonduv käis läbi Facebooki. See on kiirem viis, kui hakata otsima igapäeva telefoninumbreid ja. Inimestel ei jää meelde ja. Et selles osas oli ta nagu kaasa aitav.“

Välja võib tuua kolm olulist aspekti, kuidas Facebook on leinamisprotsessi muutnud. Vastajate hinnangul on see muutunud kiiremaks, emotsionaalselt kergemaks ja avalikumaks. Facebooki postitamine on üks viis oma leinaga tegelemiseks. See on koht, kus oma mõtteid ja emotsioone väljendada, mis on intervjuueeritavate arvates parem kui neid enda sees hoida. Kuna Facebook teeb leinamise ka palju avalikumaks, siis on sealtnaudu võimalik leida endale mõtte- ja vestluskaaslast, kellega oma muret jagada ja koos sellest üle saada. Intervjuueeritav N27 võttis oma arutluskäiguga väga hästi kokku Facebooki rolli tänapäevases leinamisprotsessis.

N27: „Ma hindan seda nagu, ilmselt paljude jaoks, leinamisprotsessi nagu, protsessi lõppu, kiirendavaks teguriks kui inimene saab ise selle välja öelda, et keegi tema väga lähedane on lahkunud. Aga seal on väga palju konkse. Et see on nüüd see koht, kus inimesed peaksid kasutama inimesele antud mõtlemisvõimet. Et see on see hetk, kus teha nagu stopp ja mõelda, miks sa jagad, mida sa jagad, kuidas sa kirjutad. Nii-öelda koolis õpetatud lausestamisoskus. Kui iga inimene selle juures mõtleks, siis see võib-olla ei olekski, siis see ei olekski võib-olla tihtipeale nii kole.“

Kokkuvõttes tõdesid kõik vastajad, et Facebookil on leinamisprotsessides suur ja oluline roll. Leiti, et see võib aidata leinaprotsessile kaasa. Samas toodi välja ka palju võimalikke ohte ning negatiivseid aspekte. Seepärast jõudsid intervjuueeritavad oma arutluskäikudega sageli arvamusele, et kõik sõltub konkreetsest sellest, kuidas Facebooki leina ajal rakendada. Lähimõeldud ja heaperemehelikul kasutamisel võib sellest olla väga palju kasu surmaga leppimisel. Vastasel juhul võib see aga mõjuda ka väga traumeerivalt.

4. JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON

Bakalaureusetöö eesmärgiks oli teada saada, kuidas tajuvad sõbra kaotanud inimesed Facebooki rolli ja mõju leinamisprotsessile. Selle uurimise jaoks sõnastasin neli peamist uurimisküsimust, millele järelduste osas vastused annan.

Peatüki teises pooles arutlen tulemustest järeldunud huvitavamate ja tähelepanuväärsemate aspektide üle, toetudes teiste autorite varem tehtud uurimustele ja oma tööle. Viimases osas toon välja kasutatud meetodi kriitika, aspektid, mida saaks tulevikus parandada ning arendada, põhilised tekkinud raskused ja piirangud. Lisaks pakun välja mõned ideed, kuidas antud teemat saaks edasi uurida.

4.1. Järeldused

Käesolevas peatükis esitan vastused püstitatud uurimisküsimustele. Järelduste tegemisel kasutan kümnest intervjuust kogutud materjali, mille põimin läbitöötatud kirjandusest teadaolevaga. Kuna valim koosnes ainult minu tutvusringkonna inimestest, ei saa neid tulemusi üldistada kõikidele inimestele.

Kuidas tajuvad lähedase kaotanud kasutajad Facebookis leinamist ja selle mõju leinaprotsessile?

Töö tulemustest selgus, et leinamist Facebookis tajutakse kurva, depressiivse ja emotsionaalse sisuga postituste näol. Reeglina ei kerita neist postitustest kiiresti üle, vaid võetakse siiski hetk, et lugeda. Leinavad postitused tekitavad nende nägijates ka sageli kurbust ja kaastunnet, isegi siis kui isiklikult lahkunut ei tuntud.

Kõige nähtavam osa Facebookis leinamisest on lahkunu või enda seinalle teemakohase postituse tegemine. Kõik intervjuueeritavad olid näinud Facebookis leinava või kaasa tundva sisuga postitusi. Olenemata vastaja isiklikust eelistusest postituse tegemise sobilikkuse kohta, leiti, et

sellisel viisil leina väljendamine Facebookis on normaalne ja tavaks saanud käitumine. Kõige sagedamini on nähtud postitusi, mille sisuks on tekst „puhka rahus“ või „RIP“.

Leinava sisuga postituste tegemise taga nähakse lisaks kaotusvalule ka vajadust kellegagi juhtunust rääkida. Vastajate hinnangul täidab Facebook vestluskaaslase rolli ning see aitab muuta leinamisprotsessi kiiremaks ning emotsionaalselt kergemaks. Ka Smartwood, McCarthy, Kuhne ja teised (2011) tõid välja, et sotsiaalmeedia rolliks leinaprotsessis on pakkuda lohutust ja tuge. Vastajad rõhutasid, et Facebooki üheks olulisemaks omaduseks ja leinaprotsessile kõige kaasaitavamaks aspektiks on kiire ja lai informatsiooni levik, mis lihtsustab paljude inimesteni jõudmist, olenemata nende geograafilisest asukohast. Eriti heaks peeti võimalust ühe korraga anda suurele hulgale inimestele teada matuste toimumise koht ja aeg. See kinnitab ka Williamsi ja Merteni (2008) uurimust, mille kohaselt kasutatakse sotsiaalmeediat leinamisprotsessis teiste leinajatega suhtlemiseks ning info vahendamiseks.

Kuna Facebooki postitused ei ole enamasti ainult kahele osapoolele nähtavad, vaid väga paljudele, leidsid vastajad, et seetõttu on leinamine muutunud ka palju avalikumaks. Enam ei ole see leinaja isiklik asi, vaid ka kõigi nende, kes tema Facebooki postitust näevad. Lein on avalikum, nähtavam ning sellest julgetakse rohkem rääkida. Samale mõttele jõudis ka Glascock (1996: 313, Ristolainen 2002: 21 kaudu), arvates, et kuigi suremine on lääne ühiskonnas pigem privaatne, siis surmajärgsed tegevused ja rituaalid pigem poolavalikud. Tema arvates on muutuse selles osas tinginud nii massimeedia kui ka ühiskondlikud olud (*ibid.*). Kast (1998: 7) leiab, et tabu, mis üle-eelmisel sajandil surma ja leina ümbritses, on nüüdseks kadunud ning sellest rääkimine on rohkem lubatud.

Kuigi Facebooki kaudu näidatakse oma emotsioone ja räägitakse justkui surmast rohkem, leidsid intervjuueritavad, et see on aga märgatavalt vähendanud näost näkku suhtluse osakaalu. Ohukohana toodi välja ka ühiskonna üldine kalduvus suhelda järjest enam sotsiaalmeedia vahendusel. Facebooki peetakse kiireks, mugavaks ja lihtsaks vahendiks, kus oma toetust näidata. Kuid valimis osalejad tõdesid, et hindavad rohkem seda, kui inimesed suudavad ka päris elus kaastunnet avaldada ning näidata kui oluline lahkunu nende jaoks oli.

Kiiret informatsiooni levikut peeti Facebooki puhul küll positiivseks aspektiks, kuid vastajad tõid välja, et lähedase surmast eelistaksid nad kuulda kas telefoni teel või näost näkku suheldes. Facebooki kaudu surmast kuulmist peetakse sageli alguses halvaks naljaks. Lisaks tekitab see

lähedamastes inimestes solvatud ja kõrvalejätud tunnet, miks neid ei peetud piisavalt oluliseks, et personaalselt teavitada. Sõbra surm on niigi šokeeriv, olenemata kuidas sellest kuuldakse. Seega on teadlased jõudnud järeldusele, et just sotsiaalsõrgustikest sellise info saamine võib seda šokki veelgi süvendada (Carroll ja Landry 2010; DeGroot, 2008).

Surmast kuuldes, olenemata infokanalist, kirjeldasid intervjuueeritavad oma tundeid ja mõtteid, mis väga hästi iseloomustavad Kübler-Rossi (1969) esimest ja teist leinafaasi. Keeldutakse juhtunut uskmast ning süüdistatakse kas ennast või kedagi teist tegemata jäänud asjades. Seepärast on ka ootuspärane, et surmast kuuldes lähevad inimesed sageli esmalt just lahkunu Facebooki profiili vaatama. Salamisi lootes, et tegu on valeinformatsiooniga ja lähedane on tegelikult elus. Või siis selleks, et saada profiililt kinnitus surmale. Sellest järeldub, et surmast kuulmine muudab inimesed uudishimulikuks ning tekkinud küsimustele minnakse vastust otsima Facebookist.

Kokkuvõttes jäi intervjuudest kõlama kolm iseloomustavat sõna, kuidas Facebook on leinaprotsessi muutnud. Nendeks on: *kiirem, avalikum ja emotsionaalselt kergem*. Lisaks toodi välja ka Facebooki oluline roll infokanalina. Positiivsetest aspektidest hoolimata olid intervjuueeritavad mures näost näkku suhtlemise vähenemise pärast ja eelistasid lähedase surmast kuulda teisiti kui Facebooki vahendusel.

Milliseid kogemusi Facebookis tajutakse leinaprotsessi kontekstis kasuliku ning milliseid traumeerivatena?

Üldiselt peeti Facebooki postitamist leinamisprotsessi ajal pigem kasulikuks tegevuseks. Positiivselt mõjuvaks liigitati sellised postitused, mis sisaldavad viisakat pilti lahkunust ning kuhu on juurde kirjutatud temaga seoses mõni tore mälestus või lugu. Kasulikuks peeti postitamist eelkõige seepärast, et see aitab väljendada oma emotsioone ning mõtteid, mis muidu ehk inimese sisse jääksid ning teda painama hakkaksid.

Ka lahkunule privaatse sõnumi saatmist peeti pigem positiivselt mõjuvaks. DeGroot (2012) tõi oma töös välja, et kirja kirjutamine lahkunule on tõepoolest kaotusvalu leevendava toimega. Sellest olenemata selgus nii DeGrooti (2012) kui ka minu bakalaureusetöö intervjuudest, et hoolimata terapeutilisest mõjust, kasutaksid väga vähesed leinajad võimalust lahkunule

Facebookis kirjutada. Selle asemel eelistatakse traditsioonilisi võimalusi. Näiteks haual käimist, küünla süütamist, kõva häälega või oma mõtteis lahkunuga rääkimist.

Sobilikuks tegevuseks peeti ka postitustele reageerimist erinevate emotikonidega, kui see on leina ja kaastunde väljendamise eesmärgil. Leiti, et reageerimine annab postitajale positiivse tagasiside, et ta ei ole selles kaotuses üksinda ning et tal on toetajaid. Sobilikuks peeti võimalust reageerida südame või nutva näoga emotikoniga. Postituste meeldivaks märkimist peeti aga pigem ebasobivaks ja kohatuks, nüüd kus on ka teised reageerimisvõimalused. Öeldi, et see võib tekitada leinajas valestimõistmist, justkui reageerijale meeldiks, et inimene on surnud. Ühtlasi leiti, et praegusel ajal vajutavad „Meeldib“ leinavale postitusele enamuses vanemad inimesed, kes ei oska kasutada uusi reageerimisvõimalusi.

Vastusest selgus, et negatiivselt mõjuvaks peetakse seda, kui Facebooki postitatakse lahkunust ebasobivat sisu. Ebasobivaks määratleti see, kus on kujutatud alkoholi tarbimist või lahkunu on kuidagi ebasobivas, naljakas või piinlikus situatsioonis. Ka Rossetto ja Lannutti (2015: 975) tõid oma töös välja, et sotsiaalmeedias leinamisel peab arvestama võimalike konfliktide ja ebamugavuste tekkimisega. Intervjueeritavad pidasid traumeerivaks ka seda kui kommentaariumites hakatakse arutlema võimalike surma põhjuste üle. Näiteks heidetakse sageli lahkunule ette tema käitumist, kritiseeritakse ja halvustatakse, avaldatakse tema saladusi.

Kõige ebasobivamaks tegevuseks on vastajate hinnangul lahkunu märkimine postitustes. Leitakse, et ei ole eetiline niimoodi tõmmata tähelepanu inimesele, keda enam meie seas ei ole. Märkimisega jõuab pilt või postitus veel rohkemate inimesteni ning kunagi ei või teada, kelles see võib tekitada kurbi või koguni traumeerivaid emotsioone. Arvati, et lahkunu piltidel märkimine võib leinajates tekitada petliku lootuse, et ta on veel elus ning see võib omakorda leinamisprotsessi pikendada ja raskendada.

Psühholoog Kast (1998: 138) leiab, et lahkunu mälestamine on leinajale igal juhul emotsionaalselt raviva toimega ning et seda tasub teha nii leinamise ajal kui ka hiljem. Kuigi mälestamiseks on palju erinevaid võimalusi, siis just sotsiaalmeedia aitab teha selle lihtsamaks ning tuua n-ö argitasandile (Külv, 2010: 12). Eriti just loomingulised tegevused, mis aitavad väljendada enda tundeid ja mõtteid, aitavad leinamisprotsessile kaasa (Dyregrov 1996: 85). Tänapäeval on võimalik enamikke loomingulisi tegevusi teha ka internetis ja sotsiaalmeedias, näiteks panna lahkunu fotodest mälestamise eesmärgil kokku galerii.

Kuidas on sotsiaalmeedia mõjutanud leinamiskombeid ja –traditsioone?

Intervjueeritavad ei ole tajunud, et traditsioonilised leinamiskombed oleksid oluliselt muutunud. Leiti, et nendele on lihtsalt lisandunud uued tavad, mis hõlmavad leinakäitumist Facebookis. Näiteks *selfie* tegemine matustel on küll veel pigem tabu, kuid mitte enam täiesti võõras tegevus. Lisaks on tekkinud ka uued normid. Kui varem pandi matustel tehtud pildid albumisse peitu, siis nüüd on normaalne neid jagada ka Facebookis teistega.

Küll aga tajutakse, et ajalehte surmakuulutuse või kaastundeavalduse panemise komme on hääbumas. See on tugevalt seotud paberajalehtede loetavuse vähenemisega. Vastustest järeldus, et noore inimese surma korral ei panda ajalehte kuulutust, kuna see ei jõua õige auditoriumini. Seega rakendatakse seda võimalust pigem vanemate inimeste puhul. Sellegipoolest toodi välja, et ajaleheteade on hea võimalus, kuidas saavad kaastunnet avaldada näiteks kollektiivid või muud suuremad grupid. Samuti peeti ajalehekuulutust viisakamaks ja tähendusrikkamaks kui Facebooki postitust. Kuna ajalehte kuulutuse panemine maksab, näitab see, et leinaja nägi vaeva ja pingutas kaastunde avaldamise nimel rohkem.

Vastajad ei ole tunnetanud endal mingisugust sotsiaalset survet, et peaksid tegema leinava postituse või reageerima neile. Küll aga arvasid nad, et teismelised, kes on kergesti mõjutatavad, võivad sotsiaalse surve tõttu lahkunu seinale postitada. Lisaks leiti, et kui noored näevad oma eakaaslaste profiile, kes on lahkunud suitsiidi tagajärjel, ja arutelusid nendel kontodel, võib see anda ohtliku impulsi nende edasisteks tegevusteks.

Mitmed intervjueeritavad olid lahkunud seina analüüsides mõelnud või muretsenud, kuidas üks või teine kaasatundev postitus küll leinavatele pereliikmetele mõjuda võiks. Sageli esines arvamust, et emotsionaalsed leinapostitused mõjuvad neile kuidagi rohkem traumeerivana kui lihtsalt sõpradele või tuttavatele. Kuznetsova ja Ronzhyni (2016: 10) tööst tuli aga välja, et tegelikkuses on see mõju hoopis vastupidine. Perekonnaliikmed, kes näevad Facebookis lahkunust leinavaid postitusi, saavad neist lohutust ja teadmise, et ta oli paljude jaoks oluline.

Valimis osalenud leidsid, et lähedamastel isikutel on suurem õigus Facebookis avalikult leinata kui teistel. Nende puhul on mõistetavam, kui postitatakse tihedamini, emotsionaalsemad ja sisult pikemaid teateid. Sellest järeldus ka huvitav põhjus, miks paljud intervjueeritavad ise polnud kunagi midagi lahkunud seinale postitanud. Nimelt pole nad kunagi tundnud, et olid

lahkunuga piisavalt lähedased, et neil oleks õigus seda teha. Täpselt samale tulemusele jõudis oma uuringus üliõpilaste seas ka Pennington (2017). Inimesed kardavad postitamisega äratada liigset tähelepanu lähedaste seas ning saada seepärast hukka mõistetud. Sellest võib järeldada huvitava käitumishormi, justkui peaks lahkunu seinale postitamiseks olema temaga eelnevalt olnud kindlasti lähedases suhtes.

Kuigi leinamine on levinud ka teistesse sotsiaalmeediakanalitesse, näiteks Youtube'i, Instagrami ja Twitterisse, pidasid vastajad kõige paremaks leina väljendamise kohaks siiski Facebooki. Seda seepärast, et Facebook ühendab endas kõiki teiste platvormide poolt pakutavaid võimalusi ning omab kõige suuremat kasutajaskonda. Tavana toodi välja, et näiteks kuulsate inimeste suremise korral postitatakse pigem Twitterisse tekst „RIP“ ning lemmiklooma lahkumise korral pilt Instagrami.

Millised on kontode haldamise praktikad ja kuidas sellesse suhtutakse?

Töö tulemustest selgus, et vastajate teadlikkus Facebooki poolt pakutavate erinevate konto haldamise võimaluste kohta, on küllaltki madal. Vaid mõned üksikud teadsid, kuidas ja millistel tingimustel saab konto kustutada, mis on mälestuslehekülj ning usaldusisikute määramise võimalusest. Sellest saab järeldada, et Facebook pole teinud piisavat teavitustööd oma (elavate) kasutajate seas. Mis omakorda võibki olla üha kasvavate surnud kontode arvu põhjuseks.

Kõige paremaks lahenduseks, mida teha surnud inimese kontoga, pidasid vastajad selle kustutamist. Selle praktika rakendamist nägid enamik vastajaid tulevikus ka enda kasutajate puhul. Ka Kuznetsova ja Ronzhyn (2016) said oma töös sarnase tulemuse, kus kõige rohkem vastajaid pooldas pärast omaniku surma konto kustutamist. Käesolevas uuringus osalenud valimi liikmed pidasid seda ühtlasi ka sümboolseks teoks, mis võib aidata leinajal protsessi kiirendada. Universaalset aega, millal oleks parim konto sulgeda, vastajate arvates ei ole. Kuid kindlasti tasuks sellega oodata vähemalt matusteni, et leinajatel oleks soovi korral võimalus midagi postitada, vaadata ja lugeda selle inimesega seonduvaid mälestusi.

Kõige negatiivsemalt suhtusid vastajad konto puutumatuks alles jätmisesse. Seda seetõttu, et see ei lase lähedastel panna toimunud lõplikku punkti ning on oht liialt sotsiaalmeedia profiili kinni jääda, tekitades endale petlik kujutelm, et inimene on veel elus. Ka Hedtkes ja Winslade (2003)

tõid oma töös välja, et leinaja peab endale kindlasti aru andma, et lahkunud inimest enam tegelikult ei ole. See on ka üks sotsiaalmeedia kasutamise võimalikke ohte. Facebooki konto säilitamise korral peavad lähedased enda jaoks hästi lahti mõtestama selle uutmoodi sõprussuhte.

Allesjäänud konto puhul toodi ohukohana välja ka selle turvalisus ja privaatsus. Kardetakse, et kontodesse, mida keegi ei kasuta ega halda, on kerge sisse häkkida ja sealset informatsiooni ära kasutada. Näiteks esitledes ennast lahkunu inimese nime alt ning põhjustades seeläbi lähedastele veelgi suuremaid kannatusi.

Mälestuskontode tegemist pidasid vastajad paremaks variandiks kui profiili alles jätmist. Seda eelkõige seetõttu, et siis on lehel juures märge, et antud isik on surnud, mis vähendab veidi pettekujutelmade teket. Töö tulemustest järeldus, et mälestuslehekülgedel nähakse mõtet siis, kui lahkunu oli kas avalikult tuntud või suri raskesse haigusesse. Esimesel juhul on mälestuslehekülg hea koht, kus tutvustada näiteks tuntud inimese loomingut või saavutusi. Teisel juhul on see võimalus, mille kaudu teha teavitustööd või koguda raha vastavatele fondidele. Nii-öelda tavaliste inimeste kontodest mälestuslehekülgede tegemisel ei nähtud pikemaajalist mõtet.

Üheks käitumisnormiks seoses surnud kontodega Facebookis tundub olevat see, et neid pole justkui viisakas oma sõbralistist kustutada. Ükski minu valimis olnud inimestest polnud ise surnud kontot oma sõbralistist eemaldanud. Tunti, et sellel pole mõtet kui konto nagunii Facebooki alles jääb. Ka Penningtoni (2013) uurimusest tulid samasugused tulemused – inimesed tunnevad, et surnu sõbralistist eemaldamine on justkui ebaeetiline. Vajaduse korral pigem peidetakse selle konto sisu oma uudistevoost, kuid seda ei kustutata.

Enamik vastajatest olid mõelnud selle üle, mis saab nende kontost pärast surma ning nende eelistus oleks see kustutada. Kuid ükski vastajatest ei olnud selle jaoks veel midagi teinud. Näiteks märkinud inimesi, kel oleks vajaduse korral tema kontole ligipääs. Põhjusena tuli välja see, et vastajad peavad end veel liiga noorteks, et mõelda suremisele ja selle jaoks ettevalmistusi teha.

4.2. Diskussioon

Käesoleva töö tulemustest nähtub, et sugugi mitte kõik osalejad pole lahkunud inimese Facebooki seinale postitanud. Kuid kõik nad on vähemalt vaadanud, mida teised on postitanud. Lisaks tõid vastajad välja, et olenemata sellest, milline kokkupuude oli neil leinamise ajal Facebookiga, said nad kokkuvõttes sellest mingisugust kasu või tuge. Kuigi paljud kardavad avalikult leinamist, peeti normaalseks Facebookis oma kaotustunde väljendamist ning uue suhte säilitamist lahkunuga.

Saadud tulemustest järeldub, et otsus jätta lahkunu oma Facebooki sõbralisti, on tõestus uutmoodi sõprussidemest, mida soovitavad ka tänapäevased leinateooriad (vt ptk 1.2.1.). Piltide vaatamine, seinapostituste kirjutamine, personaalse sõnumi saatmine – iga leinaja leiab enda jaoks sobiva võimaluse, kuidas leinaga toime tulla. Need tulemused loovad pildi sellest, mida tähendab sotsiaalmeedias leinamine ja kuidas see väljendub. Ühtlasi näitab see seda, et ei ole ainsat õiget viisi, kuidas leinata. Tulemustest järeldub, et leinaprotsess on iga inimese jaoks erinev, samuti ka see, kuidas ja mille abil ta sellega toime tuleb.

Huvitava aspektina selgus töö tulemustest, et nende inimeste suhtumine, kelle sõbralistis leidus surnud kontosid, erines Facebookis leinamisse märgatavalt nende omast, kellel surnud isikuid sõbralistis ei olnud. Samale tulemusele jõudis oma uurimusega ka Pennington (2017), kes keskendus konkreetselt kolledži õpilaste Facebooki käitumise uurimisele. Need, kellel on surnud konto sõbralistis, pidasid suurema tõenäosusega Facebookis leinamist positiivselt mõjuvaks kui teised. Näiteks pidasid nad surnu seinale ka aastaid hiljem postitamist pigem ilusaks traditsiooniks ja meelespidamise viisiks ning sünnipäevateavituste saamine ei häirinud neid peaaegu üldse. Samas need, kellel surnud kontosid sõbralistis polnud, pidasid postitamist pigem negatiivseks ning leinaprotsessi pikendavaks teguriks. Samuti pidasid nad surnu konto alt teavituste saamist väga hirmutavaks kogemuseks.

Olulise aspektina selgus ka see, et lähedaste jaoks on tähtis, millal ning mille vahendusel nad surmast kuulevad. Burbakeri jt (2013) uuring toetab käesoleva töö tulemust, et hilisem surmast teada saamine võib lähedasele mõjuda üsnagi ärritavalt, tekitades neis tunde, et nad pole justkui piisavalt olulised. Mida lähedasem oldi lahkunuga, seda rohkem oodatakse ja eeldatakse, et surmast antakse teada personaalselt ning soovitatavalt telefoni või näost näkku suhtluse teel.

Varasemas kirjanduses on täheldatud, et kõik ühiskonnad leinavad erineval viisil (nt Burbaker jt, 2013). Käesolev uuring näitab, et Facebook võib olla muutmas seda, kuidas inimesed leinavad või vähemalt lisab leinale ja selle väljendamiselle uue komponendi. Kui traditsiooniliselt pärast inimese surma tähistatakse tema elu ja leinatakse näiteks matustel, siis pärast seda on kombeks edasi leinata privaatset (Kübler-Ross, 2009). Kuid Facebook on muutmas seda kommet. Kasutajad saavad avalikult leinata ja kaastunnet avaldada ka aastaid pärast surma. Uurijad Willis ja Ferrucci (2017: 136) said oma teadustöö tulemustest teada, et selle tegevuse peamine motivatsioon on enda emotsioonide vabastamine. See kinnitas ka varasemaid uuringud, mille järgi inimesed kasutavad Facebooki peamiselt meelelahutuseks, eesmärgiga jagada ja vabastada oma emotsioone (Park, Kee, Valenzuela, 2009).

Kõik valimis osalejad nägid lahkunu Facebooki seinale postitamist pärast tema surma. Nende arvamused aga sellest, kellele need postitused suunatud on, jagunesid kolmeks – iseendale, lähedastele ja surnule. Leidus nii neid, kes uskusid, et teade jõuab lahkununi kui ka neid, kes pidasid paremaks rääkida surnuga oma mõtteis. Postituste tegemine näitab, et Facebook siiski motiveerib kasutajaid avalikult leinama ja avaldama oma kurbust, kasutades kanalit edasi ka siis, kui füüsilist keha enam pole. Meie kultuuriruumis on leinaprotsess alati olnud pigem lühike kui võrrelda näiteks idamaadega. Kui aga inimese surma korral tema perekond ei võta Facebookiga ühendust ning keegi ei tea ka tema parooli, säilib profiil edasi. See võimaldab lahkunu sotsiaalsel võrgustikul edasi leinata, mõnevõrra mõjutades seeläbi ka teisi inimesi selles võrgustikus. Kõik see kokku aga pikendab avalikku leinaperioodi rohkem kui on siiani kombeks olnud. Seega võib Facebook muuta meie ühiskonnas leina tähendust, norme, kurbuse avaldamist ja selle kestvust.

Uuringust selgus, et surma ja leinaga seotud temadega käivad sotsiaalmeedias kaasa ka teatud arusaamad, mis hõlmavad näiteks sotsiaalseid ja kultuurilisi käitumisnorme. Näiteks tuli nii käesolevast kui ka Wagneri (2018) uuringust Facebooki kohta välja see, et reageeringunuppu „Meeldib“ tajutakse leinapostitustes ebaeetilise ja kohatuna. Selline muutus on aga toimunud just viimase aastaga, kui Facebook avaldas võimaluse reageerida mitme uue erineva emotikoniga. Samas tunnistasid vastajad, et enne selle võimaluse tekkimist, kui oli valida kas vajutada „Meeldib“ või mitte, siis seda pigem ikkagi tehti. Kuna aga Facebookis leinamine on küllaltki uus teema, millega paljudel kasutajatel veel kogemus puudub, on ka sellega kaasnevad

normid alles välja kujunemas. Pole veel tekkinud kindlaid reegleid, mida tajutakse n-ö õige ja mida vale käitumisena.

Huvitava aspektina tuli välja see, et kui tegu on ootamatu surmaga, näiteks enesetapu või liiklusavariiga, siis on Facebookis leinamine massilisem ja emotsionaalsem kui näiteks võrrelda haiguslugudega, kus surm on ette teada. Samale tulemusele jõudis oma uuringus ka Sabra (2017: 33), põhjendades seda sellega, et ootamatu ja traagiline surm toob esile korraka palju erinevaid emotsioone ja äkilise vajaduse toetuse järele.

Tulemustest täheldus ka see, et need inimesed, kes pidasid leinamist pigem isiklikuks ja privaatseks tegevuseks olid ühtlasi needsamad, kes pigem ainult vaatasid lahkunu profiili, mitte ei kirjutanud ega reageerinud sealsetele postitustele. Sellest võib teha ka järelduse, et valimi liikmete jaoks on leinamine endiselt küllaltki privaatne tegevus, mida tutvusringkonnaga jagada ei taheta.

Töö tulemustest selgus, et inimesed olid väga vähesel määral kursis Facebooki võimalustega, mida teha surnud inimese kontoga. Vaid üksikud teadsid umbmääraselt midagi mälestuslehekülgedest või usaldusisikute määramisest. Sellest võib järeldada, et ka üldine teadlikkus sellest on pigem madal. Ühel hetkel puutume kõik kokku lähedaste surmaga ning suure tõenäosusega ka alles jäävate Facebooki kontode teemaga. Leian, et leina ajal oleks lihtsam, kui oleks varasemalt olemas mingisugused teadmised, kuidas või mida selle kontoga edasi teha.

Kuid kuna enamik inimesi ei „planeeri“ oma suremist ette ning eriti just nooremapoolsed inimesed ei arvesta võimalusega, et nad lähitulevikus sureksid, ei pea nad ka hetkel vajalikuks oma konto tuleviku üle otsustamist. Siinkohal ongi just eriti oluline selle teema uurimine. Inimeste erinevad arvamused, suhtumised ja kogemused selle valdkonnaga aitavad leida õige nurga, mille abil teema olulisust neile selgitada. Ning loodetavasti aitab see leida tulevikus aspekte, kuidas sotsiaalmeedia võiks leinamisprotsessile veelgi enam positiivselt mõjuda.

4.3. Meetodi kriitika ja edasised uurimisvõimalused

Kuigi kvalitatiivsed uurimismeetodid annavad võimaluse inimese maailmavaadete, arvamuste ja tõlgenduste uurimiseks, kaasneb nendega ka kriitikat. Näiteks peetakse kvalitatiivseid

uurimismeetodeid liialt subjektiivseteks (Laherand, 2008: 47). Lisaks mängib uuringu tulemuste puhul suurt rolli ka uurija enda olemus. Selgelt peab oskama eristada enda ja uuringus osalejate vaateid ning arvamusi, et saada võimalikud objektiivsed tulemused ja järeldused.

Kuigi leian, et kvalitatiivne uurimismeetod ja poolstruktureeritud intervjuude meetodi kasutamine oli tulenevalt antud töö teemast, mahust ja võimalustest lähtuvalt parim variant, siis arvan, et töö edasiseks arendamiseks võiks teha sisuanalüüsi lahkunu seintele tehtud postitustele. See aitaks näha kuivõrd erinevad või sarnanevad tegelik käitumine kõneldava ja soovitud käitumisega, mis intervjuudest välja tuli. Kahjuks on sellise kontentanalüüsi tegemine Eesti kontekstis raskendatud, kuna eestlastel on pigem komme konto kustutada või hoida oma Facebooki seinad kinnised, ainult sõpradele nähtavad. Uurijana raskendab see sisu kättesaamist erinevatelt Facebooki seintelt. Kuid see on võimalik, vajab lihtsalt aega ja kannatust.

Kuigi tegin bakalaureusetöö intervjuud inimestega, kes vastasid minu poolt seatud kriteeriumitele ehk kel oli sel teemaga varasemalt mingisugune kokkupuude ning keda sellest rääkimine minu hinnangul liialt ei traumeerinud, oli valim siiski subjektiivne ja kallutatud. Esiteks juba seepärast, et valimi moodustasid inimesed minu tutvusringkonnast ning mõjutatud näiteks lähtuvalt ajalisest ressursist. Kokkuvõttes said intervjuueeritavateks inimesed, kes olid tol ajaperioodil minuga valmis näost näkku kohtuma ja intervjuud andma.

Valimi miinuseks on ka see, et sobivaid inimesi oli pigem keeruline leida. Valimi moodustasid küll erineva vanusega, kuid siiski enamuses kahekümnendates noored. Arvan, et tulemused oleksid olnud rikkalikumad ja eriilmelisemad, kui valimis oleks olnud ka vanemaelisi inimesi. Tuleb tõdeda, et vaid kümne valimisse kuulunud inimese ütluste põhjal ei ole võimalik teha laiemaid üldistusi Facebookis leinamise kohta, sest tulemusi ei saa laiendada üldkogumile.

Mõne intervjuu käigus selgus, et intervjuueeritava kogemus leinamisega Facebookis piirdus mitme aasta taguse juhtumiga ja seetõttu ei mäletatud enam niivõrd hästi, kuidas tollal käituti või reageeriti. Lisaks on Facebooki võimalused aastate jooksul muutunud ja arenenud. Seetõttu oleksin ehk eelnevalt pidanud intervjuueeritavatele seadma ka kriteeriumi, et leinamiskogemus poleks väga ammu juhtunud.

Ühtlasi tuleks järgmise uuringute puhul täpsemalt defineerida mõiste *sõber*. Antud töös oli valimi kriteeriumiks see, et keegi nende sõbralistist on surnud. Kuid see ei defineeri seda,

milline oli nende sõprussuhe eluajal. Nii oli näiteks mõne intervjuueeritava kogemuseks paralleelklassikaaslane, kellega tegelikult päris elus väga ei suheldudki. Seepärast oleks edasistes uurimustes huvitav jälgida, kui valimis on ainult lähedased sõbrad ja perekonnaliikmed, kas ja kuidas tulemused muutuvad.

Intervjuusid transkribeerides ning analüüsides mõistsin, et minu intervjuueerimisoskusi saab veel paljuski arendada. Tundsin, et nii mõnelgi juhul oleksin pidanud intervjuueeritava käest küsima rohkem täpsustavaid ja analüüsivaid küsimusi, et saada rohkem informatsiooni ning sundida vastajat rohkem enda vastuseid või käitumist analüüsima. Vastajate seas leidsin ka väga jutukaid intervjuueeritavaid, kelle puhul oli raskuseks see, et nad teemast liialt kõrvale ei kalduks kui ka neid, kelle käest oli raske pikemaid vastuseid välja meelitada.

Tundlikud uurimisteemad võivad emotsionaalselt ja kurnavalt mõjuda just iseäranis noortele uurijatele. Seepärast soovitavadki kogenenumad teadlased pidada uurimisprotsessi ajal päevikut, kuhu panna kirja oma mõtted ja tunded (Valentine, 2007: 163) ning jätta intervjuude vahele piisavalt palju aega (Rowling, 1999: 177). Mina küll ei pidanud päeviku kirjutamist vajalikuks, kuid tundsin hiljem, et erinevate intervjuude tegemise vahele oleks pidanud jätma vähemalt ühe päeva. Nimelt sattusid kahel korral ühele päevale lausa mitu pikka ja emotsionaalset intervjuud. Ning kuigi konkreetsete intervjuude ajal ei tundud ma end kurnatuna, jõudis kogu saadud informatsioon ja emotsionaalsus mulle kohale justkui paar tundi hiljem kui sellele pikemalt mõtlema hakkasin.

Töö laiendamise mõttes võiks viia läbi ka ekspertintervjuud leinanõustajatega. Eesmärgiga uurida, mida nemad arvavad sotsiaalmeedia kasutamisest leinamisprotsessil, kas nad ise soovitavad seda teha ning milliseid võimalikke kasusid või ohte võib see endaga kaasa tuua. Ekspertide kaasamine annaks tööle kindlasti olulist väärtust juurde.

Uurimuse valmimise ajal suri mitu avalikult tuntud inimest, nende seas füüsikateoreetik Stephen Hawking, telesaatejuht Signe Lahten ja muusik Avicii. Ka valimis osalenud mainisid põgusalt intervjuudes avaliku elu tegelaste surmasid ja massilisi järelhüüdeid, mis Facebookis levisid. Seetõttu arvan, et üks võimalikest teema edasiuurimise suundadest oleks see, kuidas leinatakse sotsiaalmeedias kuulsaid inimesi.

Töö tulemused kinnitavad minu jaoks teema uurimise olulisust. Tänu valimilt saadud informatsioonile saab aimata, millised on selle teemaga seonduvad arvamused ja suundumused. Teema väärrib kindlasti põhjalikumat edasi uurimist. Tulevikus mitte ainult Facebooki, vaid ka näiteks Instagrami põhjal. Lisaks tasub uurida ka neid inimesi, kes on otsustanud aktiivselt hallata mõne surnud isiku Facebooki kontot. Seeläbi saaks ehk paremini mõista nende inimeste motivatsiooni, miks konto alles jäetakse ja millist mõju avaldab see leinaprotsessile.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöö eesmärgiks oli teada saada, kuidas tajuvad lähedase kaotanud inimesed Facebooki võimalusi ja selle mõju leinamisprotsessile. Teema uurimiseks sõnastasin neli peamist uurimisküsimust.

1. Kuidas tajuvad lähedase kaotanud kasutajad Facebookis leinamist ja selle mõju leinaprotsessile?
2. Milliseid kogemusi Facebookis tajutakse leinaprotsessi kontekstis kasuliku ning milliseid traumeerivatena?
3. Kuidas on sotsiaalmeedia mõjutanud leinamiskombeid ja – traditsioone?
4. Millised on kontode haldamise praktikad ja kuidas sellesse suhtutakse?

Eesmärkide saavutamiseks viisin kümne valimisse kuulunud inimesega läbi poolstruktureeritud individuaalintervjuud.

Töö tulemuste põhjal võib öelda, et Facebookil on tänapäeva leinamisprotsessis kahtlemata oluline roll. Kuid selle täpsem mõju sõltub suuresti konkreetselt sellest, kuidas seda leinamisprotsessi ajal praktiseerida. Kõige positiivsemat mõju avaldavaks aspektiks Facebooki puhul hinnati kiiret info jagamise võimalust. Seda näiteks siis, kui on vaja kadunud inimest otsida või teatada surmast ja matuse toimumise ajast. Leinaprotsessile kasulikult mõjuva võimalusena toodi välja ka Facebooki kasutamine vestlus- ja mõttekaaslaste leidmiseks ja teiste leinajatega suhtlemiseks.

Leinaprotsessile negatiivselt mõjuvaks peeti lahkunu märkimist postitustes ning tema konto alles jätmist pikaks ajaks. See suurendab võimalust, et lähedasemad leinajad loovad sotsiaalmeedia profiili alusel endale illusiooni, et inimene on veel elus. Lisaks võib see põhjustada emotsionaalset raskust või ebamugavustunnet ka teistes lahkunu sõbralisti kuulunud inimestes. Kokkuvõttes peeti kõige paremaks lahenduseks kui nn surnud konto kustutatakse pärast matuseid.

Erinevatest konto haldamise viisidest olid aga vastajad väga vähesel määral teadlikud. See võib olla üheks põhjuseks, miks nn surnud kontosid Facebookis nõnda palju eksisteerib. Samas

tõdesid intervjueeritavad, et ei mõtle eriti enda suremisele ning seepärast pole pidanud vajalikuks ka end selle teema ja erinevate võimalustega kurssi viia.

Kuigi vastajad ei ole tunnetanud olulisi muutusi leina- või surmakultuuris, tulid siiski välja mõned sotsiaalmeedias kehtivad normid. Näiteks tajutakse leinava postituse meeldivaks märkimist ebaeetilisena ning surnu kustutamist sõbralistist samuti kohatuna. Ka lahkunu seinale postitatava sisu kohta kerkisid esile mõned aspektid, mida tajutakse seal sobilikuna ning mida mitte. Näiteks on pilt lahkunust koos mõne toreda mälestusega sobilik, kuid väga emotsionaalsed tekstid ja kollaažid või alkoholi tarbimist kujutavad pildid aga kohatud.

Vastajate hinnangul on leinamiskultuur muutunud Facebooki kasutamisega rohkem avalikumaks, kiiremaks ning emotsionaalselt kergemaks. Kuigi kõigil vastajatel esines ka mingisuguseid negatiivseid kogemusi või mälestusi seoses sotsiaalmeedias leinamisega, peeti sellest hoolimata kokkuvõttes Facebooki kasutamist ja selle mõju oma leinaprotsessile positiivseks.

Käesolev bakalaureusetöö on Eesti kontekstis ainulaadne, sest konkreetselt leinamiskogemusi Facebookis ei ole siin varem uuritud. See aga tähendab, et edasisi uurimissuundi on palju. Kuigi minu töö tulemusest võib järeldada mingisuguseid tendentse ja arvmusi, ei saa neid siiski üldistada kogu elanikkonnale. Seega võiks järgmistes uuringutes fookuse alla võtta erinevate sotsiaalsete gruppide kogemused ja arvamused Facebookis leinamisest. Teemat laiendades oleks huvitav analüüsida lahkunu seintele tehtavaid postitusi, milline on nende sisu ja kellele suunatud. Samuti võiks kaasata ka leinaekspertide arvamuse, kuidas nemad hindavad sotsiaalmeedia kasutamist leinamisel. Teemat veelgi üldistades oleks huvitav uurida ka leinakäitumist ja selle varieerumist erinevates sotsiaälvõrgustikes (nt Facebook, Instagram, Twitter).

Kokkuvõttes teevad väljakutsed ja eelised, mis tulenevad Facebooki kasutamisest, selle platvormi uurimise huvitavaks ja oluliseks. Kuna sotsiaalmeedia ja sealne kommunikatsioon on aina enam meie elude (ja surmade) puhul silmapaistvam ja olulisem osa, suureneb ka vajadus paremini mõista sealseid norme, käitumisreegleid, motivatsioone ja võimalikke tagajärgeid.

SUMMARY

Grieving on Facebook: Experiences of users who have lost a friend

Grief is a natural process of feeling when friend or a close relative dies. There are many and very different kinds of traditions and practices of grieving. At a time when social media is part of our everyday lives, the relevant issues are where and how people mourn on the Internet.

The aim of my bachelor's thesis is to analyze how people who have lost their friends perceive the impact of Facebook on their mourning process. Exploring this subject is definitely important to find out which aspects of grieving on Facebook people perceive as being suitable, which have positive effects and which do not. According to findings, maybe it is possible in the future to accelerate or mitigate the grieving process by using social media.

My thesis consists of four chapters. The first gives an overview of theoretical framework and empirical concepts. Next, I describe the methodology and sample. The third chapter focuses on the results and finally, the fourth part gives an overview of the main conclusions and discussions on broader issues.

Based on the theoretical framework I formed three main research questions:

- 1) How do the users who have lost a friend perceive mourning in Facebook and its effect on the mourning process?
- 2) How has social media affected practices and traditions of mourning?
- 3) Which kind of experiences in Facebook are perceived as useful in the context of mourning? And which kind of are traumatic?
- 4) What are the practices of managing accounts and how are they perceived?

The thesis was written by using a qualitative approach. To answer my research questions, I conducted semi-structured in-depth interviews with ten people from my community of whom had an experience with grieving in Facebook. I chose this method to gain insight and discover their opinions.

The main findings of my research were that Facebook can undoubtedly play a significant role in today's mourning process. However, its role largely depends on how it is used during the grieving process. The most positive aspect of Facebook is the possibility to share information

very fast with a large group of people. Also, one of the most helpful aspects of Facebook in the mourning process is that it provides the ability to communicate with the bereaved.

The most unsuitable way for grieving in Facebook was considered to tag the deceased in posts. And the most negative effect on the mourning process was associated with keeping the account in Facebook for a long time. This enhances the possibility that nearer mourners create the illusion that a person is still alive on the basis of a social media profile. In summary, the best solution considered was if the “dead account” was deleted after the funeral.

Moreover, respondents were very unaware of the different ways on how to manage the deceased account. This may be one reason why there are so many "dead accounts" on Facebook. At the same time, the interviewees said that they do not think about their own deaths and because of that they do not consider it necessary to learn about this topic and various opportunities.

Respondents estimate that the grieving culture has become more public, faster and emotionally easier by using Facebook. Although all respondents also have had some negative experiences or memories with using social media while grieving, they consider the use of Facebook and its impact on mourning process rather positive.

This topic can be further examined in multiple directions. Expert interviews with the grieving advisers would be a great way to extend the research. Another option is to research these people who have decided to actively manage the Facebook account of a deceased person. In these situations, it might prove better to understand the motivation why the account is still left on Facebook and what effect it has on the mourning process.

KASUTATUD KIRJANDUS

Ambrosino, B. (2016). Facebook is a growing and unstoppable digital graveyard. *BBC*, 14. märts. Kasutatud 5.11.2017 <http://www.bbc.com/future/story/20160313-the-unstoppable-rise-of-the-facebook-dead>

Bicchieri, C. (2006). *The grammar of society: The nature and dynamics of social norms*. New York, NY: Cambridge University Press.

Bouc, A., Han, S., Pennington, N. (2016). “Why are they commenting on his page?”: Using Facebook pages to continue connections with the deceased. *Computers in Human Behavior*, 62, 635-643.

Brannen, J. (1988). Research Note: The Study of Sensitive Subjects: Notes on Interviewing. *Sociological Review*, 36(3), 552-563.

Brubaker, J. R., Hayes, G. R., Dourish, P. (2013). Beyond the grave: Facebook as a site for the expansion of death and mourning. *The Information Society*, 29, 152–163. doi:10.1080/01972243.2013.777300

Burnett, G., Bonnici, L. (2003). Beyond the FAQ: Explicit and implicit norms in usenet newsgroups. *Library & Information Science Research*, 25, 333–351. doi:10.1016/S0740-8188(03)00033-1

Campbell, K. W., Twenge, J. M. (2015). Narcissism, emerging media, and society. In L. D. Rosen, N. A. Cheever, L. M. Carrier (Toim.), *The Wiley handbook of psychology, technology, and society*, 358–370. New York, NY: John Wiley & Sons.

Carroll, B., & Landry, K. (2010). Logging on and letting out: Using online social networks to grieve and to mourn. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30(5), 341-349.

Chambers, D. (2013). *Social media and personal relationships: Online intimacies and networked friendship*. London, England: Palgrave Macmillan.

Charkow, W. B. (1998). Inviting children to grieve. *Professional School Counseling*, 2(2), 117.

Craig, E., & Wright, K. B. (2012). Computer-mediated relational development and maintenance on Facebook. *Communication Research Reports*, 29, 119–129.

Daltoni kodulehekülg. *Eesti Facebooki kasutajate arv on jõudmas 600 000 piirile*. (2015). Kasutatud 4.11.2017 <http://dalton.ee/eesti-facebooki-kasutajate-arv-on-joudmas-600-000-piirile/>

DeGroot, J. M. (2008, november). Facebook memorial walls and CMC's effect on the grieving process. In *annual meeting of the National Communication Association, San Diego, CA*.

DeGroot, J. M. (2012). Maintaining relational continuity with the deceased. *Omega: Journal of Death and Dying*, 65, 195–212. doi: <http://dx.doi.org/10.2190/OM.65.3.c>

DeGroot, J. M. (2014): “For whom the bell tolls”: Emotional rubbernecking in Facebook memorial groups. *Death Studies*, 38, 79–84.

Dickson-Swift, V., James, E. L., Liamputtong, P. (2008). *Undertaking Sensitive Research in the Health and Social Sciences: Managing Boundaries, emotions and risks*. Cambridge University Press.

Doloriert, C., Sambrook, S. (2009). Ethical Confessions of the „I“ of Autoethnography: The Student's Dilemma, *Qualitative Research in Organizations and Management*, 4(1), 27-45.

Donath, J. (2014). *The social machine: Designs for living online*. Cambridge, MA: MIT Press.

Dyregrov, A. (1996). *Lapse lein*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Facebook. *About Memorialized Accounts*. Kasutatud 4.11.2017 https://www.facebook.com/help/1017717331640041/?helpref=hc_fnav

Facebook. *How do I request the removal of a deceased family member's Facebook account?* Kasutatud 14.05.2018 <https://www.facebook.com/help/1518259735093203>

Field, N. P. (2006). Unresolved grief and continuing bonds: An attachment perspective. *Death Studies*, 30, 739–756.

Giaxoglou, K. (2014). “R.I.P. man . . . u are missed and loved by many.” Entextualising moments of mourning on a Facebook Rest in Peace group site. *Thanatos*, 3(1), 10–28.

- Gibson, M. (2007). Death and mourning in technologically mediated culture. *Health Sociology Review*, 16, 415–424.
- Gilbert, G. N. (2001). *Researching social life*. Sage Publications.
- Hedtke, L., Winslade, J. (2003). The use of the subjunctive in re-membering conversations with those who are grieving. *Omega: Journal of Death and Dying*, 50, 197–215.
- Hiemäe, M. (1995). *Rahvausund tänapäeval*. Tartu: Eesti Keele Instituut.
- Irwin, M. D. (2015). Mourning 2.0 - Continuing bonds between the living and the dead on Facebook. *Omega*, 72, 119–150. doi:10.1177/0030222815574830
- Kast, V. (1998). *Lein*. Tartu: Johannes Esto ühing.
- Kuznetsova, E., & Ronzhyn, A. (2016). Exploring attitudes to online grieving on Facebook through survey research. *Webology*, 13(1), 1.
- Kõivupuu, M. (2010). Surmakultuuri suundmustest tänapäeval. *Usuteaduslik Ajakiri*, 1, 105-129.
- Kõuts, R., Pruulmann-Vengerfeldt, P., Siibak, A., Lauristin, M. (2017). Internetikasutus ja sotsiaalmeedia kasutus. Vihalemm, P., Lauristin, M., Kalmus, V., Vihalemm, T., Keller, M. (Toim.). *Eesti ühiskond kiirenevas ajas: elaviku muutumine Eestis 2002-2014 uuringu Mina. Maailm. Meedia tulemuste põhjal* (lk 279-296). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kübler-Ross, E. (1969). *On death and dying*. New York: MacMillan Publishing CO, INC, New York.
- Kübler-Ross, E. (2009). *On death and dying: What the dying have to teach doctors, nurses, clergy and their own families*. Taylor & Francis.
- Külv, L. (2010). *Leina väljendamine internetikogukonnas Youtube*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut.
- Lahe, J. (2012). *Surmast: intervjuu Marju Kõivupuuga*. Kasutatud 14.05.2018 <http://kjt.ee/2012/01/surmast-intervjuu-marju-koivupuuga/>

- Lapinski, M. K., Rimal, R. N. (2005). An explication of social norms. *Communication Theory*, 15, 127–147. doi:10.1111/j.1468–2885.2005.tb00329.x
- Lee, R. M. (1993). *Doing Research on Sensitive Topics*. Sage Publications.
- Lee, R. M., Renzetti, C. M. (1990). The Problems of Researching Sensitive Topics. An Overview and Introduction. *American Behavioral Scientist*, 33, 510-528.
- Lemberpuu, M. (2012). *Lein väljendamine internetikeskkonnas Youtube*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut.
- Maksimov, A. (2018). *Leina väljendamine Facebookis lähedase kaotanud sotsiaalmeedia kasutajate kogemuste näitel*. Seminaritöö. Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut.
- Marwick, A., Ellison, N. B. (2012). “There isn’t wifi in heaven!” Negotiating visibility on Facebook memorial pages. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 56, 378–400. doi:10.1080/0 8838151.2012.705197
- McLaughlin, C., & Vitak, J. (2012). Norm evolution and violation on Facebook. *New Media & Society*, 14, 299–315. doi:10.1177/1461444811412712
- Moor, A. (2003). *Dialoog surmaga – seosed uskumuste, suhtumiste ja moraali vahel*. Tartu: Elmatar.
- Oakley, A. (1981). Interviewing women: A contradiction in terms? In: H. Roberts (Toim). *Doing Feminist Research* (lk 30-61). London: Routledge and Kegan Paul.
- Park, N., Kee, K. F., & Valenzuela, S. (2009). Being immersed in social networking environment: Facebook groups, uses and gratifications, and social outcomes. *CyberPsychology & Behavior*, 12(6), 729-733.
- Pennington, N. (2013). You don’t de-friend the dead: An analysis of grief communication by college students through Facebook profiles. *Death Studies*, 37, 617–635. doi:10.1080/07481187.2 012.673536
- Pennington, N. (2017). Tie strength and time: Mourning on social networking sites. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 61, 11–23. doi:10.1080/08838151.2016.1273928

- Perry, S. (2012). Time to bury the 'five stages of grief' myth. *Minnpost*, 12. juuni. Kasutatud 1.12.2017 <https://www.minnpost.com/second-opinion/2012/12/time-bury-five-stages-grief-myth>
- Renzetti, C. M., Lee, R. M. (1993). *Researching sensitive topics*. Sage Publications.
- Ristolainen, T. (2004). *Aspekte surmakultuuri muutustest Eestis*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Rossetto, K. R., Lannutti, P. J. (2015). Death on Facebook: Examining the roles of social media communication for the bereaved. *Journal of Social and Personal Relationships*, 32, 974–994.
- Rowling, L. (1999). Being in, being out, being with: Affect and the role of the qualitative researcher in loss and grief research. *Mortality*, 4, 167–181.
- Runnel, P. (2002). Pille Runnel: Surnuaed teie arvutis. *Eesti Päevaleht*, 26. veebruar. Kasutatud 4.11.2017 <http://epl.delfi.ee/news/arvamus/pille-runnel-surnuaed-teie-arvutis?id=50915113>
- Sabra, J. B. (2017). “I hate when they do that!” Netiquette in mourning and memorialization among Danish Facebook users. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 61, 24–40. doi:10.1080/08838151.2016.1273931
- Sanderson, J., & Cheong, P. H. (2010). Tweeting prayers and communicating grief over Michael Jackson online. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30, 328–340.
- Schulz, W. (2004). Reconstructing mediatization as an analytical concept. *European Journal of Communication*, 19, 87–101. doi:10.1177/0267323104040696
- Sherry, E. (2013). The vulnerable researcher: facing the challenges of sensitive research. *Qualitative Research Journal*, 13 (3), 278–288. <https://doi.org/10.1108/QRJ-10-2012-0007>
- Silverman, P. R., Klass, D. (1996). What's the problem? In D. Klass, P. R. Silverman, & S. L. Nickman (Eds.), *Continuing bonds: New understandings of grief*, 3–23. Washington, DC: Taylor & Francis.
- Smartwood, R. M., McCarthy Veach, P., Kuhne, J., Lee, H. K., & Ji, K. (2011). Surviving grief: An analysis of the exchange of hope in online grief communities. *Omega: Journal of Death and Dying*, 63, 161–181.

- Subrahmanyam, K., & Greenfield, P. (2008). Communicating online: Adolescent relationships and the media. *The Future of Children*, 18, 1–27.
- Swartwood, R. M., McCarthy Veach, P., Kuhne, J., Lee, H. Y., Ji, K. (2011). Surviving grief: An analysis of the exchange of hope in online grief communities. *Omega*, 63, 161–181. doi:10.2190/OM.63.2.d
- Tagel, L. (2016). Igavene elu Facebookis. *Postimees*, 26. november. Kasutatud 4.11.2017 <https://kultuur.postimees.ee/3922587/igavene-elu-facebookis>
- Wagner, A. J. M. (2018). Do not Click “Like” When Somebody has Died: The Role of Norms for Mourning Practices in Social Media. *Social Media + Society*, 4 (1), doi:10.1177/2056305117744392
- Valentine, C. (2007). Methodological reflections: Attending and tending to the role of the researcher in the construction of bereavement narratives. *Qualitative Social Work*, 6, 159–176.
- Weisman, S. G., Kamm, P. (1985). *About mourning: A psychiatric study of terminality*. New York, NY: Behavioral Publications.
- Williams, A. L., & Merten, M. J. (2008). A review of online social networking profiles by adolescents: Implications for future research and intervention. *Adolescence*, 43, 253–274.
- Willis, E., & Ferrucci, P. (2017). Mourning and grief on Facebook: An examination of motivations for interacting with the deceased. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 76(2), 122-140.
- Visser, R. (2016). “Doing death”: Reflecting on the researcher’s subjectivity and emotions. *Death Studies*, 41(4), 6-13 doi:10.1080/07481187.2016.1257877
- Woodthorpe, K. (2011). Researching death: Methodological reflections on the management of critical distance. *International Journal of Social Research Methodology*, 14, 99–109.

LISA 1. Nõusolekuvorm

Bakalaureusetöö teemaks on uurida, millised on sõbra kaotanud inimeste kogemused Facebookis leinamisega. Teema on oluline, kuna tänapäeva inimeste igapäevaeludes mängib sotsiaalmeedia üha olulisemat rolli ka leinamisprotsessis. Facebooki, kui kõige populaarsemat sotsiaalmeediakanalit eestlaste seas, kasutatakse üha enam, et avaldada leinajatele kaastunnet või lahkunuga hüvasti jätmiseks. Töö eesmärgiks on uurida inimestelt, kuidas nende arvates on sotsiaalmeediaplattform mõjunud leinarituaalidele, missuguseid reegleid või tavasid on nad seal tajunud ning kuidas suhtutakse erinevatesse lahkunu konto haldamise praktikatesse

Uuring viiakse läbi intervjuu meetodil, mille jaoks tuleks aega varuda umbes üks tund. Teema uurimine on oluline, et teada saada, millised aspektid Facebookis leinamisest on leinajate arvates kasulikud ning millised avaldavad hoopiski kahjulikke mõjusid. Uurimuses osalemine aitab paremini mõista tänapäevast leinaprotsessi, märgata ja analüüsida sotsiaalmeedias leinamise võimalikke positiivseid ja negatiivseid külgi. Sellest tulenevalt on ehk tulevikus võimalik inimeste leinaprotsessi kiirendada või leevendada kasutades selleks just sotsiaalmeediat.

Informatsioon uuritavale:

- Uuringus osalemine on vabatahtlik ning uuritav võib sellest loobuda igal ajal.
- Uuringus osalemine võib äratada valusaid mälestusi võimalikest ebameeldivatest läbielamistest.
- Suuline intervjuu salvestatakse ja selle põhjal kirjutatakse sõna-sõnaline transkriptsioon.
- Intervjuu transkriptsiooni täistekste näevad uuringut läbiviiv tudeng, tema juhendaja, töö kaitsmiskomisjoni liikmed ning retsensent.
- Intervjuu salvestust ja transkriptsioone hoitakse uuringu läbiviija arvutis vähemalt töö kaitsmiseni või kuni 2020. aastani.
- Töö analüüsi osas võib kasutada intervjuu transkriptsioonidest väljavõtteid.
- Anonüümsuse tagamiseks töös intervjuueeritava ees- ega täisnime ei mainita. Identifitseerimiseks kasutan ainult Teie sugu ja vanust. Kolmandate isikute nimed asendatakse vajadusel pseudonüümiga.
- Uuritav peab arvestama, et tudengite lõputööd on elektrooniliselt kättesaadavad TÜ raamatukogu üliõpilastööde andmebaasis Dspace.

Uuringu täielik nimetus: Leinamine Facebookis: sõbra kaotanud kasutajate kogemused

Mina, Annika Maksimov, kinnitan, et kasutan intervjuus saadud andmeid ainult teadustöös vastavalt eespool kirjeldatud tingimustele.

Nõusolek:

Mulle, ..., on selgitatud, mis on nimetatud uuringu eesmärk ja metoodika (nt uuringu käik, ajakulu) ning kinnitan oma nõusolekut selles osalemiseks allkirjaga. Tean, et uuringu käigus tekkivate küsimuste ja võimalike probleemide kohta saan mulle vajalikku täiendavat informatsiooni uuringu läbiviijalt Annika Maksimovilt, annika.maksimov@gmail.com.

Uuritava isiku nimi: .....

Uuritava allkiri.....

Kuupäev, kuu, aasta .....

Urija nimi: .....

Urija allkiri: .....

Kuupäev, kuu, aasta .....

LISA 2. Intervjuu kava

Sissejuhatus:

- Uurimuse ja intervjuu eesmägi tutvustamine, luba küsimine intervjuu salvestamiseks, nõusoleku vormi täitmine
- Uurin, kas intervjuueeritaval on mulle küsimusi enne intervjuu algust.

- 1) Räägi lühidalt, milline on sinu kogemus Facebookis leinamisega.
  - a) Mitu inimest sinu Facebooki sõpradest on ära surnud?
  - b) Kui kaua aega tagasi see juhtus?
  - c) Kui lähedane temaga/nendega olid? (tuttav, sõber, väga hea sõber, perekonnaliige)
  - d) Kuidas levis uudis tema/nende surmast? (nt suust-suhu, Facebookis lähedase postituse kaudu, telefoni teel, ajalehe kaudu)
  - e) Mis on tema/nende Facebooki konto(de)st praeguseks hetkeks saanud?
  - f) Kas külastasid pärast surmast teada saamist teadlikult lahkunu(te) Facebooki profiili?
    - i) Kui jah, siis mida sa seal vaatasid?
    - ii) Kas külastasid lahkunu kontot tihedamini kui oleksid seda teinud muidu tema eluajal? Kui jah, siis miks see nii võiks olla?
    - iii) Kui kaua kulus, et sa pärast surma enam tema profiili teadlikult ei vaadanud?
- 2) Kas lahkunu Facebooki seinale postitati pärast tema surma?
  - a) Kui jah, siis mida sinna postitati?
  - b) Mis tundeid ja mõtteid need postitused sinus tekitasid?
  - c) Kellele need sõnumid (postitused) suunatud olid?
  - d) Kuidas neile postitusele reageeriti?
  - e) Kas ja kuidas sina reageerisid?
- 3) Kas postitasid ka ise midagi tema seinale? Kui jah, siis mida?
  - a) Kui ei postitanud ise, siis miks sa seda ei teinud?
  - b) Kas tundsid mingisugust sotsiaalset survet seda teha?
  - c) Kellele sinu postitus suunatud oli?

- 4) Mida arvad üldiselt lahkunu Facebooki seinal postitamisest?
  - a) Millised postitused tajud lahkunu seinal on sobilikuna?
  - b) Millised postitused tajud lahkunu seinal sobimatuna? Kelle jaoks sobimatud? Miks?
- 5) Missugust leinakäitumist oled märganud Facebookis?
  - a) Milles väljendus lein?
  - b) Millist sisu leinavad Facebookis löid ja/või jagasid?
  - c) Kellele see sisu suunatud oli? (lahkunule, sõpradele, kaasleinajatele, iseendale, kõigile?)
  - d) Kuidas sellele sisule reageeriti? (postituse laikimine, teiste reageeringute kasutamine, kommenteerimine)
  - e) Kuidas on sinu arvates leinavale sisule sobilik reageerida?
- 6) Kuidas sa end tunnend, kui näed Facebookis kedagi leinamas?
  - a) Kas avalik leinamine motiveerib sind kuidagi selle inimesega ühendust võtma/kaastunnet avaldama?
    - i) Kuidas oled sel puhul käitunud?
  - b) Kas leinava sisuga postituste nägemine on muutunud ka häirivaks? Mida oled sellisel juhul ette võtnud?
  - c) Kas oled kaalunud leinava inimese sõbralistist eemaldamist või tema postituste uudisvoos eemaldamist?
    - i) Kui jah, siis kuidas oled sel puhul käitunud?
- 7) Kuidas suhtud lahkunu märkimisse (*tag*'imisse) piltidel?
  - a) Kas see tegevus on sinu hinnangul pigem sobilik või mitte? Miks?
- 8) Kuidas suhtud lahkunule privaatsete sõnumite saatmisesse Facebookis? Miks?
  - a) Kas oled seda ise teinud? Tead mõnda tuttavat, kes on seda teinud?
  - b) Mida sinna kirjutasid? / Mida sinu arvates lahkunule kirjutatakse?

- 9) Kas oled saanud Facebookis teateid, mis on seotud lahkunuga? (nt teade sünnipäevast, mängutaotlused vms)
- a) Mis tundeid see sinus tekitas? / Mis tundeid need leinajates võivad tekitada?
- 10) Milliseid käitumisnorme või -reegleid oled tajunud seoses leinamisega Facebookis?
- i) Näiteks: kellel on suurem „õigus“ leinata Facebookis?, sotsiaalne surve avaldada kaastunnet, reageerida postitustele jne
- 11) Mida arvad sellest, kui lähedased lahkunu konto kustutavad?
- a) Millal oleks sinu arvates õige aeg lahkunu Facebooki konto kustutamiseks?
- 12) Mida arvad sellest, kui lähedased otsustavad jätta lahkunu konto nii nagu see oli ning seda mitte kustutada? Miks?
- 13) Millistest konto haldamise viisidest pärast kasutaja surma oled teadlik?
- 14) Kuidas suhtud lahkunu konto muutmisesse memoriaalleheküljeks?
- a) Millal peaks lahkunud inimese mälestuslehekülje kustutama?
- b) Mis on sinu arvates selliste mälestuslehekülgede mõte/vajalikkus?
- 15) Kas Facebookis leina väljendamine ja lahkunu mälestamine aitab sinu arvates leinaprotsessile kaasa või pigem tekitab liigset kahju? Miks?
- 16) Mis on sinu arvates parim viis, mida teha Facebooki kontoga pärast surma?
- a) Oled kunagi mõelnud, mis saab sinu sotsiaalmeedia kontodest pärast surma?
- b) Mis sa tahad, et sinu Facebooki kontost pärast surma saaks?
- c) Kas sa oled teinud midagi selle jaoks? (nt määranud isikud, kel on ligipääs)
- d) Kes peaks reguleerima pärast surma sinu digitaalseid kontosid?
- 17) Milliseid võimalikke probleeme või ohte tajud nn. surnud kontode puhul?
- 18) Milliseid Facebooki võimalusi pead leinamisel positiivset mõju avaldavaks?

- a) Näited Facebooki võimalustest leinamisel, kui intervjueritaval pole ideid: informatsiooni jagamine, valeinformatsiooni levik, mälestamine, lahkunule kirjutamine, lahkunu profiili vaatamine, meeldetuletused (sünnipäevast, mängukutsed), kommunikatsiooni hõlbustamine leinajate vahel, leina tunnistamine, toetuse avaldamine.

19) Milliseid Facebooki võimalusi leinamisel pead sa kahjulikuks?

20) Milline on olnud sinu jaoks kõige traumeerivam või negatiivselt meedejäävaim kogemus seoses Facebookis leinamisega?

21) Milline käitumine Facebookis on seoses inimese surmaga või leinamise ajal üldiselt sinu arvates kindlasti ebasobiv?

22) Kuidas on sotsiaalmeedia mõjutanud leinamispraktikaid? (leinarituaale, -kombeid, surmakultuuri)

- a) Kuidas on sotsiaalmeedia konkreetset sinu leinamiskombeid muutnud?

23) Millises sotsiaalmeediakeskkonnas oled märganud kõige rohkem leinamist?

- a) Miks just seal kõige rohkem leina väljendatakse?

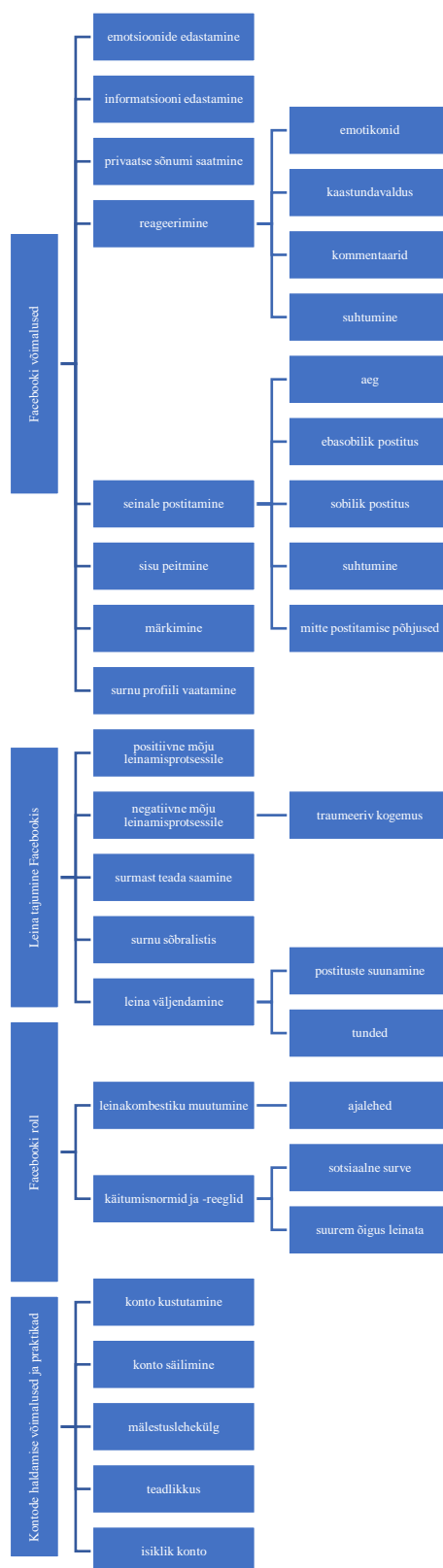
24) Kuidas üldiselt hindad Facebooki kasutamist leinamisprotsessis?

- a) Millist rolli täidab Facebook leinaprotsessis?
b) Kuidas mõjutas Facebooki kasutamine leinamise ajal sinu suhteid teistega?
c) Kas Facebooki kasutamine mõjus sinu isiklikule leinaprotsessile pigem positiivselt või negatiivselt? Miks?

Kokkuvõte:

- Täna intervjueritavat.
- Kas soovid öelda veel midagi olulist, mida ma ei ole veel küsinud?
- Kas tulevikus võib veel ühendust võtta, kui tekivad lisaküsimused?

LISA 3. Koodipuu

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Annika Maksimov (sünd 18.06.1996),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Leinamine Facebookis: sõbra kaotanud kasutajate kogemused,“ mille juhendaja on Mari-Liis Madisson
  - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 30. aprill 2018